บทที่ 3
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าลาฮูบ้านแม่คำน้อย หมู่ 2 ตำบลเทอดไทย อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เป็นการศึกษาที่นำเสนอผลการวิเคราะห์ตามกรอบคิดในเชิงคุณภาพที่ประกอบด้วยปัจจัยทางกายภาพ เกี่ยวกับแหล่งสมุนไพร ทำเลที่ตั้ง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การอบรมสั่งสอน ความคิดความเชื่อและการรักษาแบบพื้นบ้านที่เชื่อมโยงไปถึงโลกทัศน์ของชนเผ่าต่อการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาและนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ที่จะนำไปสู่การอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรม ที่เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรตลอดจนศึกษาถึงนโยบายของรัฐว่ามีผลต่อการดำรงอยู่ของชนเผ่าลาฮู

3.1 ปัจจัยทางกายภาพ

ทำเลที่ตั้ง

หมายถึงสถานที่ตั้งหรือสภาพนิเวศทางภูมิศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วยทรัพยากร พืชพันธุ์สมุนไพรที่อยู่ล้อมรอบ ที่จะนำไปสู่การใช้ในชีวิตประจำวัน จากกรอบแนวคิดผู้วิจัยใคร่ชี้ให้เห็นว่าปัจจัยทางกายภาพ น่าจะมีผลต่อวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม ทั้งนี้เพราะว่าเป็นทำเลที่อยู่ห่างไกลความเจริญ ห่างไกลจากการแพทย์สมัยใหม่ และเป็นทำเลที่เหมาะสมมีพืชสมุนไพรเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

โดยทั่วไปการตั้งถิ่นฐานของชนเผ่าลาฮูในเขตภาคเหนือจะอาศัยอยู่ที่สูงเหนือระดับน้ำทะเลประมาณ 1,000 – 1,400 เมตร (ยศ สันตสมบัติ, 2542: 25) ส่วนชนเผ่าลาฮูแม่คำน้อยอยู่ที่สูงเหนือระดับน้ำทะเล 891 เมตร (สำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดเชียงราย, 2545)

เหตุที่ชนเผ่าลาฮูเลือกอาศัยอยู่บนพื้นที่สูง เพราะว่าเป็นจุดที่จะได้รับแสงสว่างก่อนที่เกี่ยวข้องกับการทำหากินเพราะแสงแดดเป็นสิ่งที่เอื้อให้การปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม และเป็นการทำหากินก่อนใคร อีกประการหนึ่ง การอยู่ที่สูงจะไม่ค่อยมียุง ทำให้ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดจากยุง ซึ่งชนเผ่าลาฮูได้กล่าวว่าอยู่ที่ต่ำและมีน้ำ มียุงชุม เมื่อพิจารณาจากการสังเกตสภาพ

โดยทั่วไปของชนเผ่าลาฮูหมู่บ้านแม่คำน้อยตั้งอยู่บนดอยสูง ที่แวดล้อมด้วยป่าไม้และป่าไผ่ มีแม่น้ำคำไหลผ่านบริเวณทุ่งนาที่เป็นพื้นที่ราบ ชนเผ่ากลุ่มนี้ได้ย้ายมาจากบ้านปูลอย และบ้านปางหนุนซึ่งมีป่าไม้ พืชสมุนไพร และต้นไม้ที่มีระบบนิเวศที่สมบูรณ์ที่เอื้อต่อการดำรงชีพของชนเผ่าที่ได้อาศัยพึ่งพาป่าไม้ตั้งแต่บรรพบุรุษที่ได้สั่งสมประสบการณ์จนรู้จักว่าพืชชนิดใดต้นไม้ชนิดใดที่จะนำมาใช้ประโยชน์จนที่สุดเกิดเป็นจารีตประเพณีวัฒนธรรมที่เรียกว่าเป็นนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาพยาบาลในยามเจ็บป่วย รวมทั้งนำมาใช้เป็นอาหาร

ดังนั้นเมื่อได้อพยพจึงเลือกทำเลด้านกายภาพที่เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพในปัจจุบัน ทำเลที่บ้านเรือนของชนเผ่าลาฮูแม่คำน้อย ตั้งอยู่บนดอยซึ่งสูงที่แยกออกจากดอยลูกอื่นต่างหาก และที่ราบเชิงดอยเป็นทุ่งนาโดยมีแม่น้ำคำไหลผ่านบริเวณที่ราบลุ่มเชิงดอยตลอดปี ถ้าเป็นฤดูแล้งจำนวนน้ำจะมีไม่มากนัก ลักษณะของการตั้งบ้านเรือนจะอยู่เรียงรายกันเป็น 3 กระจุก โดยมีลักษณะของการตั้งบ้านเรียงราย เช่นนี้เป็นสิ่งที่เอื้อต่อการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือกันเมื่อเกิดเหตุร้ายนอกจากนี้มีถนนลาดยางผ่านหน้าหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ประชากรในหมู่บ้านจะอยู่บนสันดอยที่แยกออกจากดอยอื่นเป็นจำนวนมาก และอีก 2 กระจุก จะอยู่เรียงรายขนานไปกับถนนลาดยางฝั่งตรงข้ามกับประชากรที่อยู่บนดอยที่แยกต่างหากโดยในแต่ละจุดจะมีผู้ที่เคยร่วมกับแกนนำมาสร้างหมู่บ้านทั้งสิ้น

หมู่บ้านแม่คำน้อยในอดีตมีผู้นำชื่อ ลิต๋ำเป็นแกนนำที่พาชาวบ้านมาตั้งหมู่บ้านแม่คำน้อยแห่งนี้โดยมีผู้ร่วมเป็นแกนนำคือ เล่าต๋ำ และ ซือเซี่ยวต๋ำ ต่อมา เล่าต๋ำ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้นำคนปัจจุบันแทน ลิต๋ำ ซึ่งหมดวาระไปแล้ว สมัยที่มาครั้งแรก มีบ้านเรือนอยู่ 25 หลังคา และปัจจุบันมีบ้านเรือนเพิ่มขึ้นจำนวน 54 หลังคา การตั้งบ้านจะเป็นลักษณะอยู่เรียงรายกัน หากเป็น พี่น้อง และเป็นเครือญาติกันทางสายเลือดจะมีบ้านอยู่ชิดติดกัน จากการสังเกตบริเวณที่เป็นบ้านของผู้นำพบว่าจำนวนบ้านเรือนจะมากกว่าจุดอื่นๆ (เล่าต๋ำ, 2544)

จะเห็นได้ว่า การตั้งหมู่บ้านแห่งนี้ ชนเผ่าได้ให้ความสำคัญกับผู้นำและให้ความเชื่อถือ ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชนที่อยู่ร่วมกันในระบบเครือญาติทางสายเลือดและความเป็นชนเผ่าซึ่งจะคล้ายคลึงกับของคนพื้นราบที่มีการตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันจะเป็นญาติพี่น้องกันเป็นส่วนใหญ่

ในการเลือกทำเลที่ตั้งของชนเผ่านอกจากลักษณะที่บ่งบอกถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมแล้ว เหตุที่ชนเผ่าอยู่บนที่สูงและมีพื้นที่ป่าและภูเขาสูงอยู่โดยรอบ เพราะเชื่อว่าจะเป็น

แนวป้องกันพายุลมแรงและมีแหล่งต้นน้ำ เพราะภูเขาสูงมักมีต้นไม้ใหญ่ที่เป็นแหล่งต้นน้ำที่ชนเผ่าได้อาศัย อีกทั้งเป็นการป้องกันตนเองจากผู้ร้าย เพราะอยู่บนที่สูงจะสามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้โดยรอบ เงื่อนไขสำคัญที่ชนเผ่าลาฮูเลือกพื้นที่สูงหรือยอดดอย เพราะไม่นิยมอยู่ใกล้น้ำหรือแหล่งน้ำบริโภค ด้วยเกรงว่าสัตว์เลี้ยงจะทำให้แหล่งน้ำของหมู่บ้านสกปรก

ในหมู่บ้านแม่คำน้อยในปัจจุบันจะมีป่าไผ่ล้อมรอบ และเป็นป่าไร่เหล่า (เป็นพื้นที่ป่าที่ใช้ทำการเพาะปลูกมาก่อน) จากการสนทนาพูดคุยกับชาวบ้าน พบว่าที่ชาวบ้านสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่เพราะหาง่ายไม่ต้องเดินทางไปเอาไม้ไผ่ไกล เพราะอยู่ใกล้หมู่บ้าน ส่วนบ้านที่ปลูกด้วยดินเหนียวจะมีพื้นบ้านที่ติดดินเพราะว่าให้ความอบอุ่น คงทน หากสร้างด้วยไม้ไผ่จะต้องทำการซ่อมและต้องไปหาไม้ไผ่อยู่บ่อย ๆ และเมื่อมองออกไปจะเห็นเป็นภูเขาที่มีต้นไม้ใหญ่ และห่างออกไปจากหมู่บ้านที่อยู่ปัจจุบันคือที่บ้านปูลอย และปางหนุน เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นบ้านเดิมและเป็นแหล่งสมุนไพร การเดินทางไปอาจไปได้ทางรถยนต์ หรือเดินเท้าก็ได้ ทั้งนี้เพราะว่ามีเส้นทางถนนลาดยาง มีรถยนต์วิ่งผ่านและสามารถติดต่อเดินทางไปหมู่บ้านอื่นได้อย่างสะดวก

เมื่อกล่าวถึงที่บ้านปางหนุนและปูลอย เพราะว่าตรงนี้มีภูเขาป่าไม้ ต้นไม้ใหญ่ จึงเป็นแหล่งต้นน้ำ เช่นมีห้วยปางหนุน ห้วยป่ามะฮะ น้ำห้วย 2 สายนี้ไหลลงมารวมกันที่บ้านปูลอยกลายเป็นแม่น้ำคำ และไหลผ่านลงมาถึงบริเวณที่ราบหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านได้อาศัยน้ำสายนี้ในการทำนาและเป็นแหล่งหาพืชผัก เช่นผักกูด ผักหนาม นำมาเป็นอาหาร เป็นต้น

ทั้งนี้การเลือกทำเลที่ตั้งในการสร้างหมู่บ้านจึงเป็นพื้นที่ที่แกนนำและสมาชิกเห็นด้วยร่วมกัน จากการบอกเล่าของ เล่าต๋ำ (2545) *"ที่ย้ายมาอยู่ที่นี้ต้องการความปลอดภัยและหาที่ทำกินใหม่เพราะบ้านเดิมที่ปางหนุนมีการสู้รบกันบ่อยระหว่างทหารพม่ากับว้าแดงและคนอยู่กันเยอะ"* และจะหวะ (2545) กล่าวว่า *"อยู่ที่นี้ดีไปไหนมาสะดวกไม่ไกล ดอยดีดินดี"* บ้านปูลอยและปางหนุนเป็นป่าไม้ที่สมบูรณ์ มีของป่าและยาสมุนไพร นาบู (2545) กล่าวว่า *"ที่นั้นมียาสมุนไพรและมีอากาศเย็นมาก มียาดีๆหลายอย่าง เช่นเดียวกับ เล่าต๋ำเป็นหมอผีและหมอยาเมื่อคนป่วยมาหาเขาจะเดินทางไปที่ป่าปูลอยเพื่อรักษาคนป่วย"*

ในการเลือกทำเลที่ตั้งของการสร้างบ้านชนเผ่าได้คำนึงถึงสภาพนิเวศทางภูมิศาสตร์ คือ ต้องปลอดภัยทั้งชีวิตและทรัพย์สิน และต้องเอื้อต่อการดำรงชีพ เช่น ต้องให้เหมาะสมในการประกอบอาชีพ เช่น ปลูกไร่ ปลูกนาหรือทำการเกษตรและกสิกรรม อีกทั้งต้องเหมาะสมที่จะไปเสาะแสวงหาพืชผักมาเป็นอาหารรวมถึงการหาสมุนไพรเพื่อนำมาบำบัดรักษาโรค

ด้วยที่ชนเผ่าลาฮูยังคงอนุรักษ์วัฒนธรรมของตนเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษายามเจ็บป่วย และการพึ่งพาหมอสมุนไพร ถึงแม้ว่าทำเลที่ตั้งมีความสะดวกที่มีเส้นทางคมนาคม มีรถยนต์ ผ่านเข้าออกในหมู่บ้านวันละ 2 เวลาและมีสถานีอนามัย 2 แหล่ง ที่ชนเผ่าสามารถเข้าไปใช้บริการได้ แต่ด้วยเหตุชนเผ่าได้มาอยู่ในแห่งใหม่นี้ซึ่งอยู่ใกล้ความเจริญก็มีความแตกต่างกันไปไม่ว่าจะเป็นฐานะการเงินหรือการพูด ฟังภาษาไทย หากมองมิติด้านสุขภาพ เช่น เมื่อเจ็บป่วยจึงมีทางเลือกสองทาง คือรักษาแบบแผนปัจจุบันไปรักษาที่สถานีอนามัย โรงพยาบาลและรักษาแบบพื้นบ้านด้วยการใช้สมุนไพร พึ่งพาหมอพื้นบ้าน โดยเฉพาะสมุนไพรสามารถนำมาจากแหล่งที่มีสมุนไพรอยู่ เช่น หามาจาก ป่าไม้ และบริเวณแถวบ้าน

แหล่งสมุนไพร

แหล่งสมุนไพร ของชนเผ่าลาฮูที่จะทำการศึกษาหมายถึงสถานที่มีสมุนไพรเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่อยู่ในป่า ไร่ นา เนื่องจากปัจจัยทางกายภาพ ชนเผ่ามีทำเลที่ตั้งอาศัยและทำมาหากินในพื้นที่ป่าไม้ ภูเขา จึงพบว่าชนเผ่าได้อาศัยแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในป่า ไร่ นา แหล่งน้ำ และบริเวณรอบหมู่บ้านโดยหาอาหาร ยาสมุนไพร และประโยชน์ด้านอื่นๆ จากแหล่งดังกล่าว จึงกล่าวได้ว่าแหล่งสมุนไพรของชนเผ่าคือแหล่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยที่ชนเผ่าไม่ได้เข้าไปจัดการหรือจัดสร้างให้เป็นรูปธรรม แต่เป็นการจัดการทรัพยากรแหล่งสมุนไพรในรูปของการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เช่น การอบรมสั่งสอนถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อ พิธีกรรม โดยผ่านบุคคลพิเศษคือ หมอพื้นบ้าน ได้แก่ หมอผี หมอยาสมุนไพร ตลอดจนผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นผู้ทำพิธีกรรม ดังนั้นการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรจึงเป็นลักษณะของการใช้สมุนไพรซึ่งถือว่าเป็นการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรมมาตั้งแต่ดั้งเดิม ชนเผ่ามีการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษายามเจ็บป่วยและนำมาใช้ในชีวิตประจำวันนับว่าเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเอาไว้โดยการส่งผ่านกับหมอพื้นบ้าน เช่น หมอยาหมอผีเพราะว่าบุคคลเหล่านี้เป็นผู้สืบสานที่มีองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและเป็นผู้ที่สามารถช่วยเหลือชุมชนในด้านการดูแลสุขภาพ ซึ่งการบำบัดรักษาจะยึดถือการให้บริการแบบองค์รวม (Holistic) คือครอบคลุม ด้านกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน

ในปัจจุบันแหล่งสมุนไพรที่มีอยู่ในป่ามีจำนวนลดลงอาจเนื่องจากป่าถูกทำลายแต่ป่าที่สมบูรณ์ที่ชนเผ่าลาฮูได้อาศัยยังคงมีอยู่ดังที่ เล่าต๋ำ (2545) กล่าวว่า *"ที่ป่าปูลอยยามีอยู่เพราะที่นั่น*

อากาศเย็นมียาดี ต้องเดินไปเอา ใช้เวลา 2-3 วัน สมุนไพรที่มีคุณภาพดีจะหาได้ในป่าต้นไม้ใหญ่เป็นป่าใหญ่" เช่นเดียวกับ จะกะ (2545) กล่าวว่า *"ยาสมุนไพรมีคนต้องการใช้และไปเอาเยอะทั้งคนข้างล่าง* (คนพื้นราบ) *บางทีมีฝรั่งไปเอาก็มีเริ่มหายาก"*

สมุนไพรที่ดีมีคุณภาพ ชนเผ่าสามารถที่จะไปหาจากแหล่งที่บอกว่ามีอากาศเย็นและต้องใช้เวลานานในการเดินทางด้วยเท้า แสดงว่าป่านั้นมีความอุดมสมบูรณ์และเหมาะสมกับพืชบางชนิด เช่น ยาสมุนไพรบางตัว ต้องการอุณหภูมิที่เย็นหากนำมาปลูกไว้ที่บ้านก็ย่อมทำให้สรรพคุณของยาลดลงเพราะพืชบางชนิดชอบแสงแดดน้อยมากไม่เท่ากันหรือต้องการอากาศที่เย็นจัด เป็นเหตุผลหนึ่งที่ไม่นิยมนำไปปลูก โดยเฉพาะพืชบางชนิดที่นำมาเป็นยามีลักษณะเป็นเถาวัลย์ที่ขึ้นกับต้นไม้ใหญ่ มักอยู่ในป่าใหญ่และมีอากาศเย็นจัด เปรียบเสมือนยาแผนปัจจุบัน ที่ได้ผ่านการปรุงและสังเคราะห์เพื่อนำมาใช้กับผู้ป่วยหรือโรคบางโรค การเก็บรักษายาจะต้องเก็บไว้ในตู้เย็นที่ได้ตั้งอุณหภูมิให้พอเหมาะกับชนิดยา ไม่เช่นนั้นจะทำให้ยานั้นเสื่อมและไม่มีคุณภาพ ทางกลับกันหากนำไปใช้อาจเกิดโทษกับคนป่วยได้

การที่ไม่มีการนำสมุนไพรที่อยู่ในป่าออกจากพื้นที่ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการอนุรักษ์สมุนไพรให้อยู่กับแหล่งธรรมชาติโดยชนเผ่านำภูมิปัญญาพื้นบ้านมาเป็นการจัดการซึ่งเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม แต่เป็นที่น่าเป็นห่วงที่ชนเผ่าบอกว่ามีคนพื้นราบรวมทั้งฝรั่งต่างชาติเข้าไปเอา จึงทำให้ชนเผ่าได้มองเห็นว่าทรัพยากรด้านยาสมุนไพรเริ่มหายาก โดยเฉพาะชาวต่างชาติที่เป็นฝรั่ง หรือไม่ใช่ฝรั่ง อาจมีชาติอื่นๆ ที่มาในรูปของนักท่องเที่ยว นำสมุนไพรบางตัวที่มีอยู่ในป่านำไปวิจัยและวิเคราะห์ทำเป็นรูปของเวชภัณฑ์ยาเพื่อการรักษาและจำหน่าย และในที่สุดนำไปจดลิขสิทธิ์ยา อีกทั้งได้นำพืชสมุนไพรออกไปจากป่า โดยให้ชาวเขานำมาขายให้ แล้วนำไปขยายพันธุ์ต่อไป นอกจากนี้ยังพบว่า ชาวญี่ปุ่นที่เคยมาเก็บตัวอย่างพริกชี้หนูที่เผ็ดมาก ๆ โดยค้นหาทั่วประเทศ สุดท้ายได้พบพันธุ์พริกที่เผ็ดมากแถบภาคอีสาน จึงนำไปผลิตเป็นยารักษาโรคเส้นเลือดหัวใจ เป็นต้น (วีระชัย ณ นคร, 2544)

ไม่เพียงชาวต่างชาติที่เข้าไปหาประโยชน์พืชสมุนไพรในป่า คนพื้นราบเป็นกลุ่มหนึ่งที่ไปเอา เช่น เปลือกไม้ของต้นไม้ หรือรากไม้บางชนิด เพื่อนำไปขายให้กับพ่อค้าที่มาซื้ออีกต่อหนึ่ง การเข้าไปเอาแบบไม่อนุรักษ์เช่นนี้ เหมือนหนึ่งทำลายป่าไม้ ซึ่งป่าไม้ ต้นไม้บางชนิดเป็นที่อยู่ของพืชสมุนไพร ดังนั้นย่อมทำให้สมุนไพรในป่าหมดไปได้ ซึ่งจะทำให้ระบบนิเวศทางธรรมชาติเสียหายไป

คนที่เคยใช้สมุนไพรที่เอามาจากป่า มีมุมมองคิดว่ายาดีเพราะว่าอยู่ที่เย็นสรรพคุณดี กินแล้วหายดังเช่นที่ นาคะ (2545) กล่าวว่า *"ยาในป่านี่ดีเอามากิ๋นแล้วหาย"* ซึ่งเป็นการยืนยันที่ชี้ให้เห็นว่าการใช้สมุนไพรได้ผลและรับรองจากประสบการณ์ที่เคยใช้มาก่อน

ด้วยความคิดความเชื่อของชนเผ่าที่ให้ความเคารพต่อเจ้าป่าเจ้าเขาว่าในป่าจะมีพระเจ้าหรือมีผีดูแลอยู่เพราะในป่ามีของที่ค่ามากมายมียาดี มีของกินของใช้ที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เพราะฉะนั้นชนเผ่าที่ได้อาศัยจึงรู้ว่าจะไม่ให้ยาในป่าหมดไปอย่างไร ดังเช่นจะสอ (2545) เป็นหมอยา ได้กล่าวว่า *"จะเอายาในป่าเฮาต้องย่างไปเอาใกล้ก็มี ไกลก็มีเฮาตามเตียน 3 เล่ม ขอพระเจ้าว่าเฮามาขอยาไปแก้โรค....ขอหื้อกิ๋นแล้วหายเฮาขอยาเต๊าที่จะใช้เต๊าอั้น"* (เมื่อไปเอายาจากในป่าต้องเดินไป ยามีอยู่ทั้งใกล้ และไกลเราจะจุดเทียนไข 3 เล่ม พ่อหมอบอกกล่าวพระเจ้าว่าจะนำยาไปรักษาโรคอะไรและให้หายด้วยจะมาขอยาเท่าที่ใช้เฉพาะครั้งนี้เท่านั้น)

สรุปว่าเมื่อชนเผ่ากลุ่มที่มีความเชื่อและนิยมใช้เป็นผู้นับถือผีที่เป็นวิถีดั้งเดิมที่สืบทอดจากปู่ยา ตายาย พ่อแม่ สืบทอดมาสู่รุ่นลูกหลาน เมื่อจำเป็นต้องใช้สมุนไพรมารักษาที่คิดว่าจะบำบัดอาการของโรคที่ตัวเองเป็นอยู่ ก็มักจะไปพึ่งพาหมอยาเพื่อที่จะได้ยามาให้ทั้งนี้ด้วยความชำนาญของหมอยาจะรู้ดีว่าควรจะไปเอายาจากดอยไหนซึ่งหมอยาเป็นบุคคลที่ชุมชน ให้ความเคารพและเชื่อถือ เพราะเป็นที่พึ่งทางการรักษาการเจ็บป่วยทั้งกายใจได้ เมื่อหมอยาได้รับการร้องขอจึงต้องไปหาสมุนไพร โดยที่จะต้องมีพิธีกรรมการขอยาจากเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นที่น่าชื่นชม ที่หมอยาเป็นบุคคลมีจรรยาบรรณในวิชาชีพ และซื่อสัตย์ มีสัจจะต่อธรรมชาติ จะเห็นได้ว่าจะขอใช้ยาเท่าที่จะใช้เท่านั้นจะไม่เอามากกว่านี้ทั้งนี้อาจมีความเชื่อที่ว่าคนเราต้องรักษาสัจจะที่มีต่อพระเจ้าที่รักษาไม่เช่นนั้นจะไม่ได้ยาที่มีคุณภาพที่นำไปรักษาคนเจ็บป่วย เมื่อเป็นดังนี้ชี้ให้เห็นว่าหมอยาเป็นผู้ที่มีจิตสำนึกของการอนุรักษ์สมุนไพร ที่อยู่ในแหล่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่งกล่าวได้ว่าน่าจะยังคงมีสมุนไพรเพื่อให้ลูกหลานได้ใช้ในอนาคตต่อไป กิจกรรมหรือการแสดงออกของหมอยาเป็นสิ่งชนเผ่าให้การยอมรับเพราะว่าเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างคนในชุมชนและคนกับธรรมชาติอย่างดียิ่งนับว่าเป็นวิถีชีวิตที่ได้ปฏิบัติกันมา ถึงแม้ว่าการอยู่ร่วมกันในสังคมแม้จะต่างกันของการนับถือศาสนากล่าวคือการนับถือแบบดั้งเดิมกับการนับถือศาสนาคริตส์ แต่ด้วยความเป็นชนเผ่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ยังคงเหมือนเดิมเช่นการประกอบอาชีพการกินการอยู่ เพียงแต่การรักษายามเจ็บป่วยเท่านั้นที่ชนเผ่านิยมรักษาแบบแผนปัจจุบัน ขณะที่ผู้นับถือแบบดั้งเดิมก็มิได้ปฏิเสธการรักษาแบบแผนปัจจุบันเสียทีเดียวทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อและความรุนแรงของโรค

3.2 ปัจจัยด้านสังคม

กิจกรรมทางด้านสังคมมีหลายรูปแบบ ดังนี้

วิถีชีวิตความเป็นอยู่

วิถีชีวิตความเป็นอยู่การนำสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวันไม่ว่าการกินอยู่ การรักษายามเจ็บป่วย รวมทั้งการประกอบพิธีกรรม ชนเผ่าลาฮูบ้านแม่คำน้อย ที่สมาชิกในชุมชนได้มาอยู่รวมกันในที่อยู่ปัจจุบันภายใต้ข้อตกลงร่วมกัน โดยมีผู้นำคนแรกคือ นายลิต๋ำ ที่เป็นแกนหลักที่ได้มาครั้งนั้น ชนเผ่านี้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกับที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีมีแนวปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่วิถีของการประกอบอาชีพด้วยการทำการเกษตร ปลูกข้าว ปลูกพืชต่างๆ ในลักษณะยังชีพ หากมีเหลือก็จะนำไปขายเพื่อนำเงินไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น นอกจากทำการเกษตรแล้วยังมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู่ ไก่ เลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน ใช้ประกอบพิธีกรรม และไว้ขายเพื่อเป็นอาหาร จะเห็นได้ว่าวิถีความเป็นอยู่ในการประกอบอาชีพ ต้องขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ กล่าวคือ การทำไร่ ทำนา ต้องไปทำที่ป่าหรือบนภูเขาที่ชนเผ่าได้จัดเตรียมพื้นที่ด้วยการใช้ ความรู้ที่เป็นแนวทางปฏิบัติของการเลือกพื้นที่เพาะปลูกซึ่งได้รับการสืบทอดกันมาโดยรู้ว่าพื้นที่ตรงไหนควรเป็นพื้นที่ที่เหมาะสม เมื่อทำการเกษตรจะทำให้ผลผลิตดี และในการจะจัดเตรียมพื้นที่ ในแต่ละครั้งชนเผ่าก็มีพิธีกรรมไหว้ผีเพื่อขอให้สิ่งที่เคารพนับถือ ไม่ว่าจะเป็นผีป่าผีดอย ได้ช่วยให้ดูแลรักษาเพื่อให้การประกอบอาชีพ ทำการเพาะปลูกได้ผลผลิตที่ดี เช่นเดียวกับพื้นที่ป่าที่ชนเผ่าได้อาศัย คือ จะปกป้องรักษาไว้เป็นป่าใช้สอย เช่นเป็นป่าที่จะหาประโยชน์เพื่อหาอาหาร และใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ จะไม่เข้าไปทำลายหรือไปทำในสิ่งที่ไม่เหมาะ นั่นแสดงถึงการให้ความเคารพต่อสถานที่ จากความเชื่อของชนเผ่าว่าป่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ห้ามมิให้ผู้ใดทำสิ่งที่ไม่เหมาะสม เพราะจะทำให้เจ้าป่าเจ้าเขา หรือผีป่าผีดอยไม่พอใจ หรือโกรธได้ ดังนั้นหากใครฝ่าฝืนผีป่าผีดอยจะลงโทษด้วยการทำให้ชีวิตเดือดร้อน ทำให้เจ็บป่วย หรือถึงกับเสียชีวิตได้

ด้วยที่วิถีความเป็นอยู่ของชนเผ่าที่ผูกพันกับป่า ที่สอดคล้องกับการดำรงชีพ เช่นเมื่อเจ็บป่วยก็ต้องบำบัดรักษาจากการสนทนาระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านโดยผ่านล่ามกล่าวว่าการรักษาในสมัยก่อนจะรักษาด้วยการใช้สมุนไพร พึ่งพาหมอผีหมอยาและการดึงผิวหนัง โดยเฉพาะการดึงผิวหนังเชื่อว่าเป็นการดึงเอาเชื้อโรคออกจากร่างกายทุกวันนี้ก็ยังทำกันอยู่ถ้าเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ

ในปัจจุบันการรักษาแบบดั้งเดิมยังคงมีอยู่ เล่าต๋ำ (2545) กล่าวว่า *"ชาวบ้านเวลาไม่สบายก็จะมาหาช่วยเสี่ยงทายว่าเจ็บป่วยถูกผีทำหรือไม่"* เช่นเดียวกับ จะสอเป็นหมอยา (2545)

กล่าวว่า *"เมื่อชาวบ้านไม่สบายก็จะมาบอกอาการเจ็บป่วยให้ฟังจากนั้นเขาก็ต้องไปเอายาสมุนไพรมาให้"*

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าการรักษาแบบพื้นบ้านหรือการรักษาแบบดั้งเดิมยังคงมีอยู่ซึ่งนับว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ชนเผ่ายังถือปฏิบัติกันอยู่ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม เช่น ป่าไม้ลดลงรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อการพัฒนาประเทศ ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตจากที่ได้เข้าไปในพื้นที่ของบ้านแม่คำน้อยพบว่าชาวบ้านที่นี่พอใจที่มาตั้งบ้านอยู่ในปัจจุบันซึ่งอยู่ใกล้เมือง มีถนนลาดยาง มีน้ำประปาภูเขา มีรถยนต์เข้าออกหมู่บ้าน มีสถานีอนามัย 2 แห่ง นอกจากนี้มีการศึกษาเข้าถึงหมู่บ้านเพื่อสอนภาษาไทย

จากที่สังเกตพบว่าชาวบ้านพูดภาษาไทยได้ไม่มากนัก ส่วนใหญ่ผู้ชายจะพูดและฟังภาษาไทยกลาง และภาษาคำเมืองเหนือ ได้ ส่วนผู้อาวุโสในหมู่บ้านพูด ฟังภาษาไทยไม่ได้เป็นส่วนใหญ่ จะเห็นได้ว่าจากการสื่อสารภาษาไทยมีข้อจำกัดทำให้ชนเผ่าขาดโอกาสทางสังคมเช่นการติดต่อกับโลกภายนอกทั้งๆ ที่เป็นชุมชนเปิดที่คนภายนอกสามารถเข้าไปได้โดยง่าย เมื่อมีข้อจำกัดในด้านภาษา ความยากจนและยังไม่มีบัตรประชาชนจึงทำให้วิถีความเป็นอยู่ในการประกอบอาชีพ พิธีกรรมและการเจ็บป่วยยังคงใช้แบบดั้งเดิม หากการรักษานั้นเกินความสามารถก็จะไปรักษาแบบแผนปัจจุบันเช่นกัน ถ้าเจ็บป่วยเป็นชนิดที่ไม่รุนแรง เช่น เจ็บปวดท้อง ท้องร่วง เป็นไข้ ก็กินยาสมุนไพร และผู้ที่ปัสสาวะขัด หรือเป็นนิ่วที่ก้อนไม่โต เมื่อกินยาสมุนไพร จะทำให้ก้อนนิ่วนั้นหลุดออกมาได้ นั้นคือการพึ่งพาสมุนไพรที่มีอยู่ในป่าหรือในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ในน้ำ ห้วย หนอง ไร่ นา หรือบริเวณใกล้ ๆ บ้าน เป็นต้น

การใช้สมุนไพรในแง่ของการรักษาจะมีผู้ที่มีความรู้ความสามารถเพียงบางคนเท่านั้นและที่ชนเผ่าได้พึ่งพาให้ความเคารพ คือ หมอพื้นบ้าน หมอผี นอกจากนี้ในชนเผ่ายังมี ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน จะเป็นบุคคลที่มีความรู้เรื่องยาสมุนไพรเช่นกัน แล้วแต่ว่าผู้นั้นได้นำมาใช้หรือได้ปฏิบัติบ่อยแค่ไหน อย่างเช่น จะกะ (2545) กล่าวว่า *"คนเฒ่าคนแก่เป็นฮู้ว่ายาแก้อะหยังและนำมาปรุงจะได อย่างหมู่เฮาบ่ได้ฮู้"* หมายความว่าผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นผู้รู้เรื่องยาเป็นอย่างดีและสามารถปรุงยาได้อย่างถูกต้อง ซึ่งหากเปรียบไปก็คล้ายเภสัชกรที่มีสูตรการปรุงยาแผนปัจจุบันว่าต้องใช้ส่วนประกอบในอัตราหรือสัดส่วนเท่าใด ส่วนผู้มีความรู้เรื่องและความชำนาญสมุนไพรในชุมชน จะมีไม่มากนัก เช่น เล่าต๋ำ เป็นหมอผีและมีความรู้เรื่องยาเหมือนกัน ส่วนจะสอ เป็นหมอยาเขาได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษคือพ่อของเขาเองเช่นกัน การถ่ายทอดวิชาความรู้เป็นลักษณะ พ่อสอน

ให้ลูกหรือหลานเท่านั้นถ้าไม่ใช่ญาติที่ใกล้ชิดกันจะไม่มีการถ่ายทอดความรู้นี้ให้ ทั้งนี้เพราะจะต้องอาศัยความรู้ ความจำและปฏิบัติบ่อย ๆ จึงจะทำได้ อีกอย่างชนเผ่าไม่มีภาษาเขียนเป็นของตนเองจึงไม่สามารถถ่ายทอดเป็นตำราได้ ดังนั้นคนที่จะเรียนรู้จึงต้องใช้ความจำเท่านั้น

เนื่องจากจารีตเกี่ยวกับการเคารพนับถือบิดามารดาและผู้อาวุโสเพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมของชนเผ่าลาฮูนั้น ผู้อาวุโส บิดามารดา หมอยา หมอผี ถือว่าเป็นสถาบันที่ทรงความศักดิ์สิทธิอย่างยิ่ง เมื่อผู้เฒ่าผู้แก่ว่าอะไรสอนอะไรจึงได้รับการปฏิบัติอยู่เสมอ เนื่องจากบุคคลเหล่านี้เปรียบเสมือนคัมภีร์ทางศาสนาหรือเป็นตำราเรียนทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะว่าชนเผ่าไม่มีภาษาเขียนที่จะบันทึกไว้เป็นตำรา ดังนั้นคำสอนเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เช่น สมุนไพรหรือการรักษาแบบดั้งเดิม หรือพิธีกรรมต่างๆ จึงได้รับการปฏิบัติกันสืบต่อมานับว่าเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบนี้เอาไว้ (โสพส ศิริไสย์, 2535: 112)

อย่างไรก็ตามหากสมาชิกในหมู่บ้านหมายถึง กลุ่มที่นับถือแบบดั้งเดิมเมื่อเจ็บป่วยก็จะมาหาหมอพื้นบ้าน โดยหมอจะทำการซักถามอาการเจ็บป่วยอย่างละเอียด เช่น เจ็บหรือปวดตรงไหน ไปทำอะไรมา ที่ไหนอย่างไร เมื่อหมอได้ข้อมูลก็จะทำนายหรือวิเคราะห์โรคได้ จากนั้นหมอก็จะเดินทางไปในป่าเพื่อไปเอายามารักษาคนป่วย มีบางรายอาจไม่ต้องใช้สมุนไพรเพียงแต่ให้หมอผีทำพิธีเลี้ยงผี

ในฐานะผู้วิจัยได้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุขจึงเห็นว่าการรักษาพยาบาลของชนเผ่าคล้ายคลึงกับการรักษาของแพทย์แผนปัจจุบันกล่าวคือเมื่อผู้ป่วยไปรับการรักษาจะต้องซักประวัติอาการเจ็บป่วยอย่างละเอียดจึงจะสามารถวินิจฉัยโรคได้และวางแผนการรักษา เช่น ต้องรับประทานยาหรือต้องผ่าตัดรวมทั้งต้องใช้เทคโนโลยีอย่างไรบ้าง

จากการสังเกตและมีผู้ทำการศึกษาพบว่าการนำสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวันไม่เพียงแต่นำมารักษาโรคเท่านั้น สตรีลาฮูเป็นผู้รู้เพราะได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่อแม่และทำหน้าที่จัดหาอาหารให้ครอบครัว ดังนั้นสตรีเหล่านี้ จะหาพืชผักสมุนไพรมาใช้ปรุงอาหาร จากการสังเกตภรรยาของเล่าต๋ำ นำใบบัวบกมาต้มกินกับน้ำพริก และนางเชยิ เพื่อนบ้าน เก็บมะขามป้อมในป่ามาเป็นอาหารว่าง เชยิ (2545) กล่าวว่า *"ไปเก็บมะขามป้อมในป่าใกล้ๆบ้าน พวกเด็กๆก็ชอบไปเก็บมากินเหมือนกัน"* และยังบอกว่า *"เป็นยาแก้ไม่ให้เลือดไหลออกจากฟัน"* สรุปจากที่กล่าวมาจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ได้มีการนำสมุนไพรมาใช้ เป็นอาหาร และยารักษาที่ได้รับการถ่ายทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้พืชผักสมุนไพรยังนำมาใช้ประกอบพิธีกรรม เช่น จะหวะ

นำใบสนปักลงในกระบอกไม้ไผ่ใช้ประกอบพิธีในการทำบุญขึ้นปีใหม่ ในวันที่ผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูล การที่ชนเผ่าได้นำสมุนไพรมาใช้ถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันมาและได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและเป็นความเชื่อตามแบบศาสนาดั้งเดิม องค์ความรู้เหล่านี้ปัจจุบันยังคงอยู่กับชนเผ่าเนื่องจากได้อบรมสั่งสอนกันมาที่ฝังรากลึกในวิถีชีวิต จากการที่มีความเข้มแข็งของวัฒนธรรมที่ยังอนุรักษ์ไว้

การอบรมสั่งสอน

ในที่นี้หมายถึงการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติของการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาและการใช้ในชีวิตประจำวัน จะเห็นได้ว่าการใช้สมุนไพรเป็นแนวปฏิบัตินับว่าเป็นองค์ความรู้ที่ได้ผ่านการอบรมสั่งสอน ซึ่งความรู้นั้นได้เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมจารีตประเพณีที่ได้กำหนดขึ้นในสังคมมิได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ แต่ผ่านการวิเคราะห์และผ่านวิธีคิดปฏิบัติการมาช้านานโดยเฉพาะเรื่องการใช้สมุนไพร ซึ่งจะทราบว่าที่ตรงไหนมียาสมุนไพร และพืชชนิดใดที่จะนำมารักษาความเจ็บป่วยจนได้รับการยอมรับ และบอกเล่ากันมาทั้งนี้แล้วแต่ว่าจะมีการจดจำของผู้รับการสืบทอดที่ได้รับการอบรม จากผู้อาวุโส ผู้เฒ่าผู้แก่และหมอยา

การอบรมสั่งสอนที่ต้องถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจรวมถึงการปฏิบัติได้จริงหากเปรียบเทียบระบบการศึกษาจะเป็นการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ เพราะในแต่ละชาติพันธุ์มักจะแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมประเพณี ชนเผ่าลาฮูการอบรมสั่งสอนเป็นการศึกษาที่บรรพบุรุษ ถ่ายทอด สู่ลูกหลานในระดับครอบครัวเช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เป็นผู้ให้ความรู้ในเรื่องต่างๆอาทิ ประเพณี วัฒนธรรม การดำรงชีวิตตั้งแต่เด็กจนโตเป็นหนุ่มสาว การอบรมสั่งสอนนั้นอาจจะเป็นคำสั่งสอนและรูปแบบของการปฏิบัติจริง

เล่าต๋ำ (2545) เป็นหมอผีที่ประกอบพิธีกรรมไหว้ผี เซ่นผีและเป็นผู้เสี่ยงทายว่าชาวบ้านที่มาขอให้ทำนายทายทักว่าถูกผีที่ไหนทำ ความรู้ที่เขามีอยู่ทุกวันนี้ได้รับการอบรมสั่งสอนจากพ่อของเขาเองซึ่งการเสี่ยงทายมีหลายอย่าง เช่น เสี่ยงทายโดยการจุดธูป 3 ดอก จากนั้นดูควันธูปและขี้เถ้า นอกนี้ยังมีการใช้ผ้าขาวที่เป็นผ้าที่ใช้คลุมศพพ่อของเขา วิธีนี้เล่าต๋ำ บอกว่าพ่อได้สั่งไว้ว่าให้ใช้ผ้าขาวที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าแล้วใช้นิ้วมือวัดเป็นคืบใช้ประกอบพิธีเสี่ยงทาย ผู้วิจัยเห็นได้ว่าความรู้และการปฏิบัติดังกล่าวมาเป็นการถ่ายทอดจากพ่อสู่ลูกนับได้ว่าในความเป็นวิชาชีพที่ได้รับเกียรติและถูกยอมรับของคนในชุมชนซึ่งเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลในยามทุกข์ถือว่าเป็น

การพึ่งพาตนเองในระดับชุมชนจึงได้รับการสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

จากคำกล่าว ลิปู (2545) อายุ 18 ปี จบ ม.3 *"พ่อแม่เขาไม่สอนเหมือนในโรงเรียน แต่เขาจะพาลูกไปทำไร่ เมื่อเด็กเห็นผู้ใหญ่ทำ พอโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะทำเป็นเองหรือคนเฒ่าคนแก่ทำพิธีกรรมในหมู่บ้านจะทำให้คนในหมู่บ้านดู ชาวบ้านก็จะรู้ ต่อไปก็จะทำเป็นเอง ส่วนการอบรมสั่งสอนการใช้สมุนไพรและการเป็นหมอพื้นบ้านก็มักจะได้รับการอบรมจากพ่อหรือปู่เท่านั้น โดยจะพาไปป่าเก็บสมุนไพร หรือหาของป่าซึ่งกิจกรรมเช่นนี้เมื่อทำบ่อย ๆเข้าสุดท้ายก็สามารถทำได้เอง"* และกล่าวอีกว่า *"ยาสมุนไพรบางอย่างอยู่ที่บ้านก็มี ไม่จำเป็นต้องไปเอาในป่า ที่บ้านผมมีพวกหญ้าธรรมดาเห็นผู้ใหญ่เก็บมารวมกันนำมาต้มกิน"*

การอบรมสั่งสอน การถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาและการใช้ในชีวิตประจำวัน ผู้ที่เป็นหมอยาหรือหมอสมุนไพรนับว่าเป็นบุคคลสำคัญเนื่องจากเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับและเคารพนับถือมาโดยตลอดเพราะฉะนั้นการที่จะมาทำหน้าที่หมอยาเพื่อเป็นที่รู้จักของชนเผ่าลาฮู จะสอ (2545) กล่าวว่า *"ความรู้เรื่องยาพ่อตนเองจะเป็นผู้สอนให้แล้วตัวเองก็สั่งสมความรู้นี้ฝึกรักษาให้กับคนป่วยพอนานๆเข้าก็เกิดความมั่นใจและเป็นที่ยอมรับจากคนในชุมชน การเป็นหมอยาจะต้องเป็นคนที่ใฝ่รู้แสวงหาความรู้จากคนอื่นและแสวงหาความรู้จากการทดลองใช้จะทำให้รู้จักยามากขึ้น"*

สถิตย์ จามจุรี (2545) ซึ่งเป็นครูอาสาที่สอนเด็กเล็กกล่าวว่า *"เด็กชายอาจูง ได้ชี้ผักที่ขึ้นบริเวณทางเดินไปโรงเรียนบอกว่าผักนี้กินได้นะครู ครูถามว่าชื่ออะไร เด็กบอกว่าไม่รู้แต่รู้ว่ากินได้ เพราะแม่ผมเคยนำไปต้มกินบ่อย ๆ"*

ระบบการอบรมสั่งสอนระหว่างการศึกษาที่เป็นทางการกับไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยเห็นว่าการถ่ายทอดวิชาความรู้ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สอดคล้องกับสถาพเป็นจริงมักจะซึมซับและเข้าใจได้ดีกว่าสภาพการเรียนที่เป็นทางการ เช่นเดียวกันกับการใช้สมุนไพรที่นำมารักษาโรคและนำมาเป็นอาหาร จากการสนทนากับ จะลอ (2545) กล่าวว่า *"ไปเก็บยาสมุนไพรเพื่อนำมาใช้ที่รู้ได้เพราะเห็นผู้ใหญ่ทำมาก่อนถ้าไม่รู้ก็ถามคนที่รู้"*

การอบรมสั่งสอนที่กล่าวมาถือว่าเป็นองค์ความรู้หรือเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านของชนเผ่าในมิติของการเรียนการสอนในระบบการศึกษาสมัยใหม่หรือยุคของการปฏิรูปการศึกษาน่าจะเปิดโอกาสให้ชนเผ่าได้เข้ามามีส่วนร่วมร่างหลักสูตรการเรียนการเรียนสอนโดยนำภูมิปัญญาพื้นบ้าน เช่นการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านและสมุนไพรในรูปของอาหารจะเป็นชนเผ่า

เดียวกันซึ่งจะเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมเอาไว้มิให้สูญหายไปในอนาคตและครูผู้สอนก็น่าจะเป็นหมอยาหรือผู้รู้ที่เป็นชนเผ่าเดียวกัน

ในปัจจุบันองค์ความรู้ยังพอมีอยู่ที่ชนเผ่ายังหันกลับมาใช้สมุนไพรด้วยมีเงื่อนไขของการสื่อสาร ฐานะทางเศรษฐกิจและสิทธิของการมีบัตรประชาชน

ความคิดความเชื่อ ศาสนา

ผู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากบรรพบุรุษของชนเผ่าจะได้รับการยอมจากกลุ่มหรือไม่ขึ้นอยู่กับความคิดความเชื่อต่อเรื่องนั้น ๆ เพราะว่าความเชื่อถือเป็นระบบคิดเป็นปรัชญาที่มนุษย์ในสังคมหรือชุมชนว่ามีความเชื่อต่อเรื่องนั้นอย่างไร เช่น ความคิดความเชื่อในสิ่งที่บรรพบุรุษได้ถือปฏิบัติ ได้แก่ ภูมิปัญญา เรื่องสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้าน และความเชื่อนับถือผี เชื่อว่าธรรมชาติจับต้องไม่ได้แต่กำหนดทุกสิ่งทุกอย่างได้ เช่น ความเชื่อในผีป่า ถือเป็นความเชื่อในส่วนแรก ต่อมาเป็นส่วนที่สองมีความเชื่อในระบบนิเวศ เรื่อง เจ้าป่าเจ้าเขา และส่วนที่สามความเชื่อและให้ความเคารพต่อบรรพบุรุษ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อในศาสนา ชนเผ่าลาฮูมีความเคารพและนับถือพระเจ้ากื่อชาที่ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก และยังให้ความเชื่อผู้นำศาสนากลุ่มที่นับถือศาสนาดั้งเดิม หรือนับถือผีและศาสนาพุทธ เชื่อว่าการบูชาพระเจ้ากื่อชา ซึ่งถือว่าเป็นผู้ให้กำเนิดมนุษย์ และสั่งสอนมนุษย์ให้เป็นคนดี มีอำนาจยิ่งใหญ่ สามารถบันดาลความสุขให้แก่ชนเผ่า จึงต้องบวงสรวงบูชา จากการสังเกตบ้านที่นับถือแบบดั้งเดิมจะมีหิ้งบูชาพระเจ้า ในเวลากลางคืนช่วงเทศกาลปีใหม่จะจุดธูปบูชาบนหิ้งตลอดเทศกาลปีใหม่ เช่นเดียวกับ จะเหมาะ (2545) จะบูชาบรรพบุรุษ เวลาไม่สบายก็จะอ้อนวอนให้ผีบรรพบุรุษมาช่วยดูแลปัดเป่าการเจ็บป่วย หรือเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวมีการฉลองกินข้าวใหม่ก็จะนำข้าวใหม่ถวายบรรพบุรุษบนหิ้งที่อยู่เหนือศีรษะ ส่วนกลุ่มลาฮู ที่นับถือคริสต์ศาสนา ดังเช่น นาทอ (2545) จะสวดอ้อนวอนพระเจ้าให้ประทานพรโดยมีการประกอบพิธีทุกวันอาทิตย์ในโบสถ์ กลุ่มนี้เมื่อเจ็บป่วยแบบประเภทไม่รุนแรงเช่น ปวดศีรษะ ปวดท้อง ก็มักกินยาแก้ปวดพาราหรือไปฉีดยาที่สถานีอนามัยยาซึ่งเป็นวิธีการรักษาแบบแผนปัจจุบันเพราะได้ผลและทันใจดีกว่าการใช้ยาสมุนไพร

ชนเผ่าลาฮูที่นับถือแบบดั้งเดิม มีความเชื่อในสิ่งที่บรรพบุรุษได้ทำไว้ ในขณะเดียวกันผู้ที่สืบสานต่อยอมรับนับถือความเชื่อการใช้สมุนไพรเพราะว่าในหมู่บ้านยังมีหมอผี หมอพื้นบ้าน เมื่อคนเฒ่าคนแก่ตายไปผู้สืบทอดจะเป็นลูกหลาน

จารุณา (2545) อายุ 18 ปี กล่าวว่า *"ในปัจจุบันยังนับถือแบบดั้งเดิมนับถือผี*

สมุนไพร คนเฒ่าคนแก่เขายังทำกันอยู่ ลุงหนูเป็นหมอยา ชาวบ้านที่เจ็บป่วยมาหาอยู่บ่อย ๆ นอกจากนี้ยังมี ตูโบ ทำนายทายทักว่าถ้าต้นไม้ใหญ่ที่อยู่เหนือหมู่บ้านกำลังจะล้มแสดงว่าคนมีอายุจะสิ้น หรือกิ่งไม้แห้งกำลังหักลงมาแสดงว่าเด็กเล็กไม่สบาย และบอกได้ว่าจะเกิดขึ้นในบ้านหลังไหน มักจะเกิดขึ้นจริงตามที่ทำนายไว้ หมู่เฮาทุกวันนี้ยังมีความเชื่อเพราะเป็นเรื่องที่คนเฒ่าคนแก่นับถือกันมา"

อาเมอ (2545) กล่าวว่า *"การเลี้ยงผีป่าผีดอยถ้าเราได้ไหว้เชื่อว่าผีจะดูแลเรา ถ้าเราไปป่าเวลาเข้าป่าจะไม่หลงและไม่มีปัญหาอะไร การตัดต้นไม้ใหญ่เราไม่ตัดเราจะเก็บไว้ ถ้าจำเป็นต้องใช้ การเก็บฟืนจะเก็บกิ่งที่แห้งเท่านั้น"*

จะเหมาะ (2545) กล่าวว่า *"แม่ตนเองหลังจากไปหาของป่ากลับมาไม่สบายสงสัยถูกผีทำจึงไปหาหมอผี โดยเอาไก่ไป 1 ตัวเพื่อให้หมอผีทำพิธีเสี่ยงทายกระดูกไก่ ผลการเสี่ยงทายกระดูกไก่มี 2 รู หมอบอกว่าไม่ใช่ถูกผีทำ ให้พาคนป่วยไปโรงพยาบาลที่โรงพยาบาลบอกว่าเป็นโรคเกี่ยวกับลำไส้และกระเพาะ"* จะเหมาะได้กล่าวอีกว่า *"ถ้ากระดูกไก่มี 3 รู ขึ้นไปแสดงว่าถูกผีทำ หมอจะแยกว่าถูกผีที่ไหนทำเพราะว่าผีมีทุกแห่งเช่นถ้าเป็นผีบ้านก็จะทำพิธีที่บ้าน อาหารที่ใช้ในพิธีจะเป็นหมูโดยสังเกตจากการเสี่ยงทายถ้ากระดูกไก่มี 3 รู จะใช้ขาหมู 3 ขา ถ้า 4 รู ต้องใช้หมู 1 ตัว"*

สรุปแล้ว ชนเผ่าได้ให้ความเคารพนับถือในสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสอนและให้ความเชื่อถือไม่ว่าจะเป็นการรักษายามเจ็บป่วยที่เชื่อว่าถูกผีลงโทษเพราะไปทำสิ่งที่ไม่เหมาะไม่ควร ทำให้ผีโกรธหรือเจ้าป่าเจ้าเขาไม่พอใจจึงถูกลงโทษ ดังนั้นความเชื่อเหล่านี้ได้แสดงออกในรูปของการทำพิธีเลี้ยงผีเพื่อขอขมาและหากเมื่อเจ็บป่วยต้องดูว่าเกิดจากสาเหตุใดเมื่อวิเคราะห์จากการทำนายของหมอผีว่าเจ็บป่วยด้วยโรคใดจึงหายาสมุนไพรมาให้ หากถูกผีทำก็จะเลี้ยงผี แหล่งที่จะหายาสมุนไพร ส่วนมากได้มาจากป่าใหญ่ ที่เชื่อว่ามีสรรพคุณที่ดีเพราะป่าลักษณะนี้จะมีอากาศเย็นมีอุณหภูมิที่เหมาะสม โดยมากเป็นป่าที่สมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ชนเผ่าจะไม่ตัดไม้ใหญ่เพราะได้อาศัยพึ่งพาทรัพยากรจากป่า ทั้งนี้เป็นไปตามความเชื่อที่บรรพบุรุษได้สั่งสอนและปฏิบัติ ฉะนั้นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ นับว่าเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการใช้ทรัพยากรจากป่าเช่นเดียวกัน เมื่อจำเป็นต้องดูแลรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วย ต้องอาศัยยาสมุนไพรร่วมทั้งการรักษาแบบพื้นบ้าน เช่นกัน การดึงผิวหนัง และการพึ่งพาหมอพื้นบ้านถึงแม้ว่าชนเผ่าลาฮู ที่อยู่ในบ้านแม่คำน้อย เขาสามารถที่จะไปรักษาตามแผนปัจจุบันได้ ทั้งนี้ เพราะรัฐได้จัดสถานีอนามัย 2 แห่ง คือ สถานีอนามัยเล่าลิ่ว และปางมะหัน แต่ด้วยที่ฐานะทางเศรษฐกิจและข้อกำจัดด้านภาษา หรือเจ็บ

ป่วยในยามค่ำคืนชาวบ้านไม่สะดวกที่จะไปใช้บริการเหล่านี้ได้ ประกอบกับการเดินทางต้องอาศัยรถยนต์ หรือรถจักรยานยนต์ กลุ่มที่นับถือและมีความเชื่อแบบดั้งเดิม เมื่อเจ็บป่วยที่มีอาการไม่รุนแรง เช่น ปวดศีรษะ ตัวร้อนเป็นไข้ ปวดท้อง ท้องเสีย เบื่ออาหาร ผิดเดือน น้ำนม ไม่ไหล ประจำเดือนไม่มา ปวดประจำเดือน เขาจึงรักษาแบบพื้นบ้านด้วยการใช้สมุนไพรด้วยตนเอง และพึ่งพาหมอยา หากรักษาโรคไม่หาย เขาก็จะไปหาหมอผีเพื่อเสี่ยงทายและทำพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผีและการเซ่นไหว้ซึ่งหมอผีเป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อรักษาแล้วอาการยังไม่หายและมีอาการรุนแรงมากขึ้นก็จะไปสถานีอนามัยหรือโรงพยาบาลเพื่อรับการรักษาตามแผนปัจจุบันต่อไป

อย่างไรก็ตามด้านความคิดความเชื่อและรวมถึงความเชื่อในศาสนาหรือพิธีกรรมแบบดั้งเดิม จากการสังเกตและที่มีผู้ศึกษาพบว่าความเชื่อทางศาสนาของลาฮูมีลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผีกับความเชื่อใหม่ๆที่เข้ามาจากภายนอกรวมทั้งพุทธและคริสต์ตามแต่ระดับของการติดต่อสัมพันธ์กับรัฐ และหน่วยงานอื่นๆ ความเชื่อทางศาสนาของลาฮูในแต่ละพื้นที่จึงเริ่มมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทของสภาวการณ์และการปรับตัวของชาวบ้าน

ความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าลาฮูมีความเชื่อตามประเพณีโดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีหรือวิญญาณซึ่งแบ่งผีออกเป็นประเภทต่างๆ คือ ผีดี ผีร้ายจำนวนมากเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ เช่นป่าเขา สายน้ำเป็นต้น โดยปกติผีเหล่านี้มิใช่ผีร้ายแต่บางครั้งก็อาจลงโทษได้ผู้ที่ละเมิดล่วงเกินต่ออำนาจของผีได้ ชนเผ่าลาฮูจึงนิยมบวงสรวงต่อผี โดยปู่จองหรือตูโบ เป็นผู้ทำหน้าที่ติดต่อสื่อสารและทำการเซ่นสรวงผีนอกจากนั้นยังมีความเชื่อในเรื่องผีอารักษ์ซึ่งทำหน้าที่ปกป้อง คุ้มครองหมู่บ้านและทรัพย์สินต่างๆโดยเฉพาะอย่างยิ่งผีบ้านผีเรือน นอกจากผีทั้งสองประเภทแล้ว ชนเผ่าลาฮูยังเกรงกลัวต่อผีร้ายซึ่งเป็นอันตรายต่อผู้คน ผีร้ายมักเป็นวิญญาณของคนที่ตาย ผิดธรรมชาติ เช่น ถูกฆ่าตายหรือเป็นวิญญาณมนุษย์ที่ถูกผีร้ายเข้าสิงแล้วทำอันตรายแก่มนุษย์ (ยศ สันตสมบัติ, 2544: 105)

ชนเผ่าลาฮูเชื่อว่าเมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะไปอยู่กับพระเจ้าและบรรพบุรุษและเชื่อว่าในรายที่ตายผิดปกติหรือผิดธรรมชาติวิญญาณผีร้ายมักสร้างความเดือดร้อนให้กับมนุษย์ นอกเหนือความเชื่อเรื่องผี ชนเผ่าลาฮูยังมีความเชื่อในพระเจ้ากือซาที่เป็นพระเจ้าอันศักดิ์สิทธ์องค์เดียวซึ่งเป็นผู้สร้างความดีทั้งหลายเป็นเทพเจ้าที่ปกครองสวรรค์ การนับถือผีเป็นวิถีชีวิตที่ชนเผ่าได้ให้ความเคารพมานานจนถึงปัจจุบัน โดยถือว่าผีมีอยู่จริงทุกแห่งหน ทั้งผีดีและผีร้าย ผีดีคือผีเรือน

และผีร้ายคือผีที่มักทำร้ายผู้อื่นให้เดือดร้อนอยู่เสมอ เช่นผีชูชู ผีตนนี้อาจอยู่ใน คน ไก่ หรือในป่า โดยเฉพาะในแหล่งธรรมชาติ เช่น ป่า เขา ดอย น้ำ ก็มีผีเช่นกันคือผีป่า ผีไร่ ผีดอย ผีฟ้า ผีน้ำ ผีดัง กล่าวนี้จะเป็นผีคุ้มครองผู้ที่ทำความดี ซึ่งผีเหล่านี้ชนเผ่าก็ต้องทำพิธีบวงสรวงบอกกล่าวเสมอเมื่อจะทำกิจกรรมใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เช่น ก่อนทำไร่ หรือทำนา นอกจากนั้นยังมีผีบรรพบุรุษที่ชนเผ่าให้ความเคารพนับถือจึงมีการบวงสรวงเซ่นไหว้อยู่เป็นประจำ (ฉวีวรรณ ริมประโคน, 2537: 17-18)

เมื่อพิจารณาถึงมิติของความเชื่ออันเกี่ยวข้องกับสาเหตุของการเจ็บป่วยและต้องทำการรักษา ชนเผ่ามีความเชื่อว่าสิ่งที่เหนือธรรมชาติหรือเชื่อทางไสยศาสตร์ที่มีความคิดว่าการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นเป็นเพราะถูกผีทำ ถ้าการเจ็บป่วยที่เป็นเรื้อรังรักษาอาการไม่ดีขึ้น ก็จะทำพิธีเรียกขวัญ หากไม่ได้ผลก็ใช้วิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ โดยมีเครื่องเซ่นไหว้ ไก่ 1 ตัวข้าวสุก 1 ถ้วย

จาย (2545) กล่าวว่า *"ลูกไม่สบายเป็นไข้พาไปโรงพยาบาลอาการไม่ดีขึ้นกลับมาทำพิธีไหว้ผีบรรพบุรุษเพื่อให้ผีบรรพบุรุษได้กินอาหารที่ไหว้ อาการของลูกก็หายไปดีขึ้น"*

ชนเผ่าลาฮูมีความเชื่อพื้นฐานที่เกี่ยวกับเรื่องผี ความเชื่อเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และปฏิบัติกันมาด้วยความสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นทางสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพที่ประกอบด้วย ทำเลที่ตั้งบ้านเรือน ที่ทำกินและสถานประกอบศาสนกิจต่างๆ ของชนเผ่าที่จะต้องสอดรับกับสิ่งแวดล้อม

อาจกล่าวได้ว่าความเชื่อเรื่องผีของชนเผ่าลาฮูสามารถแบ่งประเภทผีได้ดังนี้ คือ

1. ผี (เน) มี ผีดี ผีร้าย ผีบ้าน (เย่เน) หากผู้ใดละเลยไม่มีการเคารพหรือเซ่นไหว้ ผีบ้านจะโกรธและไม่คุ้มครอง

2. พระผู้เป็นเจ้า (กุยชา) ทุกคนเชื่อในพระเจ้า ทุกคนต้องเซ่นไหว้บูชา

3. วิญญาณหรือขวัญ (อ่อฮา) ชนเผ่าลาฮูเชื่อว่าเมื่อเจ็บป่วยหากอาการไม่รุนแรง ถือว่าเป็นเรื่องขวัญออกจากร่าง ดังนั้นเมื่อเจ็บป่วยจะทำพิธีเรียกขวัญ โดยเชิญหมอผีมาทำพิธีและผูกข้อมือด้วยด้ายสีขาว แต่ถ้าเจ็บป่วยอาการหนักเชื่อว่าถูกผีร้ายทำ การรักษาต้องให้หมอผีมาประกอบพิธีกรรมโดยใช้เวทมนต์คาถา เช่นเดียวกันกับ เล่าเอ๋อ (2545) กล่าวว่า *"ไม่สบายสงสัยถูกผีทำจึงให้หมอผีมัดมือด้วยด้ายสีขาว"* และกล่าวอีกว่า *"ตอนนี้สบายดีแล้ว"* จากการสังเกต ด้ายสีขาวที่มัดมือไว้กลายเป็นสีขาวคล้ำ ผู้วิจัยถามเกี่ยวกับด้ายที่มัดมือว่าจะมัดไว้นานแค่ไหน? เล่าเอ๋อตอบว่า *"ด้ายมัดนี้ ที่หมอมัดให้จะไม่เอาออก ให้มันขาดไปเอง"*

ชนเผ่าลาฮูมีวัฒนธรรมประเพณีที่ได้แสดงออกให้ปรากฏไม่ว่าจะเป็นการประกอบพิธีความคิดความเชื่อในเรื่องต่างๆ รวมถึงการอบรมสั่งสอนซึ่งล้วนแต่เป็นองค์ความรู้หรือเป็นภูมิปัญญาของชนเผ่าที่สั่งสมกันมาในอดีต ถือว่าเป็นวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาของชนเผ่าอยู่ได้ทุกวันเพราะได้ผ่านการยอมรับจึงทำให้วัฒนธรรมประเพณีของชนเผ่าดำรงอยู่

วิถีชีวิตการเป็นอยู่รวมกันในสังคมของชนเผ่าจะต้องมีกิจกรรมทางสังคมหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ว่ามีปัจจัยทางสังคมที่เกี่ยวโยงกับภูมิปัญญาพื้นบ้านของชนเผ่าลาฮูที่คล้ายคลึงกับเผ่าอื่นแต่ก็มีการต่างกันบ้างในของขั้นตอน ส่วนในด้านความเชื่อในพิธีกรรมดั้งเดิมที่บรรพบุรุษได้สั่งสมประสบการมาแล้วนั้นผ่านการทดลองปฏิบัติจึงได้ถ่ายทอดแก่คนรุ่นใหม่คือ ลูก หลานได้สืบทอดกันต่อไป

องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชนเผ่าได้ปฏิบัติกันอยู่คือ การใช้ยาสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้าน เช่นการดึงผิวหนังเพื่อให้หายเจ็บปวด การประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมตลอดจนความเจริญทางเทคโนโลยีได้รุกเข้าไปในชุมชนจึงทำให้โลกทัศน์ของคนในชนเผ่ามีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยและเช่นเดียวกันกลุ่มคนที่ได้อนุรักษ์ความเป็นลาฮูก็ได้ดำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีเอาไว้โดยเฉพาะการรักษาแบบพื้นบ้าน ในมิติความเชื่อของชนเผ่าลาฮูที่กล่าวถึง ในด้านความคิดความเชื่อในสิ่งที่บรรพบุรุษได้ถือปฏิบัติได้แก่ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการรักษายามเจ็บป่วยด้วยสมุนไพร การอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรที่อยู่ในป่าความเชื่อในสิ่งที่บรรพบุรุษได้ปฏิบัติ เช่นการนับถือผีชนเผ่ารุ่นปัจจุบันยังได้สืบทอดกันอยู่หากเมื่อเจ็บป่วยที่เชื่อว่าถูกผีก็จะทำการเซ่นไหว้และเลี้ยงผี นอกจากนี้การบูชาวิญญาณบรรพบุรุษได้สวดอ้อนวอนขอให้ได้ผลผลิตดีและขออยู่เย็นเป็นสุข ส่วนความเชื่อในการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรที่อยู่ในป่า ชนเผ่าให้ความเคารพต่อเจ้าป่าเจ้าเขาที่ปกปักรักษาทรัพยากรที่มีค่าไว้อย่างมากมาย เช่นสมุนไพรที่นำมารักษาโรคและเป็นอาหารเมื่อเกิดการละเมิดจึงต้องทำพิธีเพื่อขอขมาและขอให้เจ้าป่าเจ้าเขายกโทษให้ ซึ่งความเชื่อต่างๆที่กล่าวมาเป็นภูมิปัญญาของชนเผ่าที่ได้อนุรักษ์ไว้ในเชิงวัฒนธรรม

การรักษาแบบพื้นบ้าน

การรักษาแบบพื้นบ้าน หมายถึงการดูแลรักษาเมื่อเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรและหมอพื้นบ้านที่อาศัยหลักความเชื่อและประสบการณ์ที่สืบทอดกันมา การรักษาแบบพื้นบ้านในปัจจุบัน

เป็นที่กล่าวถึงกันมาก เพราะเป็นการรักษาแบบทางเลือกอย่างหนึ่ง เนื่องจากที่ผ่านมาการรักษาพยาบาลของประชาชนได้ใช้งบประมาณไปกับการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยและเทคโนโลยีชั้นสูงซึ่งเป็นการลงทุนที่สูงมาก ต่อมาเมื่อเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจทำให้เกิดผลกระทบเกือบทุกระบบทั้งภาครัฐและเอกชน ดังนั้นจึงต้องมีการปรับตัวเพื่อรองรับกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงขนานใหญ่

ในขณะนี้ประเทศไทยมีการปฏิรูประบบสุขภาพครั้งใหญ่ ซึ่งในระบบสุขภาพได้กล่าวถึงระบบการแพทย์ทางเลือกที่ให้ประชาชนสามารถใช้เป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพตนเอง ขณะที่แผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจหรือแผน 9 ที่กำหนดยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนา 6 ประการและ 1 ใน 6 ได้กล่าวถึงการบริหารจัดการความรู้และภูมิปัญญาเพื่อ สุขภาพ (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, 2544: 35)

ชนเผ่าลาฮูบ้านแม่คำน้อยปัจจุบันอยู่ห่างเขตชายแดนไทย-พม่าไม่มากนักและห่างจากตัวจังหวัดเชียงราย 98 กิโลเมตร เมื่อเจ็บป่วยต้องรักษาพยาบาลซึ่งมีทางเลือกอยู่ 2 ทาง กล่าวคือ

1. การรักษาแบบแผนปัจจุบัน
2. การรักษาแบบพื้นบ้าน

เมื่อกล่าวถึงบริบทของสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปเป็นชุมชนเปิดมีเส้นทางคมนาคมสะดวกมีระบบสาธารณูปโภคเข้าถึง เช่น ไฟฟ้า น้ำประปาภูเขา ระบบการศึกษารวมทั้งหน่วยงานของรัฐ และเอกชนเข้าไปเพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ในพื้นที่ จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าชนเผ่ามีข้อจำกัดของภาษาไทย ผู้ที่พูดและฟังภาษาไทยได้จะเป็นชายมากกว่าหญิง ส่วนผู้หญิงและผู้สูงอายุไม่สามารถฟังและพูดภาษาไทยได้ แต่ในกลุ่มเด็กและวัยรุ่นที่เรียนหนังสือสามารถพูดฟังภาษาไทยได้เช่นเดียวกับผู้ชายที่อยู่ในวัยทำงาน นอกจากนี้ฐานะความเป็นอยู่หากมองโดยรวมอยู่ในขั้นยากจน จากการสนทนาพบว่าบางครอบครัวข้าวไม่พอกินจะต้องซื้อข้าวกิน และรายได้ไม่พอใช้เนื่องจากรายได้หลักจะได้จากการขายข้าวโพดและรับจ้างขายแรงงาน เช่นรับจ้างเกี่ยวข้าว ปลูกป่าจากสำนักงานป่าไม้เขตซึ่งเป็นรายได้ที่ไม่แน่นอน

เมื่อหันมาดูเรื่องการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านพบว่ามีกลุ่มที่ให้การยอมรับและยังคงใช้กันอยู่คือผู้ที่มีอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยไม่รุนแรงมาก จะข่า (2545) อายุ 44 ปี กล่าวว่า *"เจ็บท้องเฮาไปขุดฮากไม้ที่อยู่ไกล้ๆ มาต้มกิน กินแล้วเจ็บท้องก็หายไป ฮากไม้ ชื่อว่า ยางัว (นุหนู่มา) ต้องตากให้แห้งก่อนหรือจะไม่ตากก็ได้ดีขนาด"* จะข่าเล่าว่า *"ที่รู้เพราะตอนเป็นเด็กพ่อเอามาต้มให้กิ๋นและเฮาก็จำไว้พ่อเฮาเคยเป็นหมอยาเก่า บ่เดี่ยวนี้เป็นตายไปแล้ว การต้มเอา*

ข้าวเปลือก 3 เม็ดต้มกับนุหนู่มา" (จะข่า กล่าวว่า ปวดท้องไปขุดรากไม้ที่อยู่ใกล้ๆ บ้านเอามาต้มกินเมื่อกินยาต้มอาการเจ็บท้องก็หายไปรากไม้ชื่อ ยางัวหรือนุหนู่มา เป็นภาษาลาฮู รากไม้ชนิดนี้ต้องนำมาตากแห้งก่อนหรือจะไม่ตากก็ได้ เวลานำมาต้มต้องต้มกับข้าวเปลือกจ้าว 3 เม็ด จะข่ากล่าวว่าพ่อของเขาเป็นหมอยา ปัจจุบันเสียชีวิตไปแล้ว สมัยที่เขาเป็นเด็กพ่อเคยนำยาชนิดนี้มาต้มให้เขากิน เขาจึงจำได้)

ความรู้เรื่องยาสมุนไพรมักถ่ายทอดจากพ่อสู่ลูกและได้ปฏิบัติกันมานานนอกจากนี้สมุนไพรยังคงมีอยู่หาได้ไม่ยากดังตัวอย่างที่ นายจะข่าได้ขุดรากไม้ที่ใช้เป็นยา นำมาให้ดูในวันที่ผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

จะกะ (2545) อายุ 24 ปี พาภรรยาไปรักษาที่โรงพยาบาลเพราะแท้งลูก กล่าวว่า *"การรักษาแบบเก่านี้เฮาเชื่อแบบดั้งเดิมพ่อแม่ปู่ย่าตายายเปิ้นฮักษาเอาไว้ อย่างเฮาได้ลูกคนแรกเมียเฮากิ๋นยาบนดอยเฮาได้ลูกเฮาว่ามันดีหนา บ่าเดี่ยวเมียเฮามารลูกคนนี้ กิ๋นยาข้างล่าง (ยาแผนปัจจุบัน) เฮาบ่ได้ลูก* และกล่าวต่อว่า *"ถ้ากิ๋นยาตางบนและตางลุ่ม 2 อย่างมันจะกระทบกันมันบ่ดี"*

นาย จะกะ พาภรรยาไปรักษาที่โรงพยาบาลเพราะแท้งลูก ได้กล่าวว่า การรักษาแบบเก่าเขามีความเชื่อดีเพราะว่าพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เป็นผู้รักษาเอาไว้ เช่นเขามีลูกคนแรกได้เพราะภรรยากินยาสมุนไพรที่เอามาจากดอยเขาจึงเชื่อในสรรพคุณยา ขณะที่ภรรยาตั้งครรภ์ที่สองและกินยาแผนปัจจุบัน ได้แท้งลูก และเขาได้กล่าวอีกว่าถ้ากินยาสมุนไพรร่วมกับยาแผนปัจจุบันจะทำให้การออกฤทธิ์ยาต้านกันจะไม่เกิดผลดี

การรักษาสมุนไพรไม่เพียงใช้ในการรักษาการเจ็บป่วยเท่านั้นยาสมุนไพรยังใช้ในการรักษาบำรุงคนที่ตั้งครรภ์ด้วย กรณีภรรยาของนายจะกะที่ตั้งครรภ์ลูกคนแรกที่เขามีความเชื่อว่าภรรยากินยาสมุนไพรและปฏิบัติตามความเชื่อแบบดั้งเดิมของชนเผ่าเขาจึงได้ลูกคนแรก ขณะที่ลูกคนที่สองเขามาฝากครรภ์ ที่สถานีอนามัยและรับยาจากสถานีอนามัยไปกิน แต่สุดท้ายภรรยาแท้งลูก

เมื่อพิจารณากรณีที่เกิดการแท้งลูก ผู้วิจัยในฐานะทำงานด้านสาธารณสุขได้ตั้งข้อสังเกตว่า การฝากครรภ์อาจไม่ครบตามเกณฑ์ เช่น ต้องรีบฝากครรภ์ทันทีเมื่อทราบว่าตั้งครรภ์ และจะต้องมาฝากครรภ์ตามกำหนดอย่างน้อย 4 ครั้งของการตั้งครรภ์ก่อนครบกำหนดคลอด และจะต้องปฏิบัติตัวระหว่างตั้งครรภ์ เช่นการรับประทานอาหาร การกินยา การพักผ่อนนอนหลับ การเดินทางไกล การทำงานหนักระหว่างตั้งครรภ์ การร่วมเพศระหว่างตั้งครรภ์ และหากมีอาการผิดปกติ

ต้องรีบมาพบแพทย์ทันที ซึ่งคำแนะนำจากแพทย์ปัจจุบันอาจไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชนเผ่าจึงไม่สามารถปฏิบัติได้ อีกทั้งการคมนาคมไม่สะดวกจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่อาจทำให้เกิดการแท้ง แต่การวินิจฉัยจากสูติแพทย์เท่านั้นที่จะเป็นข้อยุติ

การรักษาดูแลสุขภาพเมื่อเจ็บป่วยด้วยการใช้สมุนไพรและการรักษากับหมอพื้นบ้าน หมอผี และผู้นำศาสนา โดยที่การรักษาจะอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่เป็นการสั่งสมประสบการณ์และสืบทอดกันมา สมัยที่การคมนาคมไม่สดวกและสถานบริการสาธารณสุขยังเข้าไปไม่ถึงชนเผ่ามักใช้วิธีธรรมชาติมาเยียวยารักษา ต่อมาในปัจจุบันได้มีการพัฒนาประเทศด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมคือการพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ทั้งนี้ชนเผ่าต่างๆที่เป็นชาวเขาหรือชนกลุ่มน้อยที่อยู่ในประเทศ ภาครัฐจึงต้องให้ความสำคัญเช่นกัน แต่กลุ่มหรือผู้ที่อนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมนี้เอาไว้ยังให้ความสนใจต่อการแบบพื้นบ้านอยู่ซึ่งพบได้ในทุกแห่งที่ชนเผ่าลาฮู อาศัยอยู่

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการรักษาแบบพื้นบ้านเป็นการใช้ยาสมุนไพรยังเป็นที่นิยมอยู่ แต่ทั้งนี้การใช้จะต้องดูให้เหมาะสมกับโรคและสถานการณ์และขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละคน

จากการสังเกตและการสนทนากับกลุ่มหนุ่มสาวและวัยรุ่นในหมู่บ้านแม่คำน้อย การรักษาแบบพื้นบ้าน กลุ่มนี้บอกว่าไม่เคยใช้ เพราะเมื่อเจ็บป่วยก็จะไปโรงพยาบาล กลุ่มนี้จะนับถือคริสต์ และมักไม่สนใจการรักษาแบบพื้นบ้าน อีกอย่างหนึ่งกลุ่มนี้มีโอกาสเข้าถึงบริการสาธารณสุขได้ง่ายเพราะพูดและฟังภาษาไทย

นา (2545) อายุ 35 ปี กล่าวว่า *"มีลูก2คนไปฝากท้องที่อนามัยและไปคลอดที่โรงพยาบาล ถ้าเจ็บป่วยจะไปโรงพยาบาลบอกว่ามันได้ฉีดยา ขนาดลูกยังอยากจะไปโรงพยาบาลเมื่อไม่สบาย"*

จะสอ (2545) อายุ 54 ปี เป็นหมอยา มีความรู้เรื่องยาและมักจะหายาในป่ามา กล่าวว่า *"มีคนต้องการยาสมุนไพร เขาจะมาหา เช่น บางคนเจ็บท้องประจำเดือนไม่มาหรือเยี่ยวขัดเยี่ยวไม่ออก เอายาไปต้มกินเขาก็หายได้ บ่ต้องไปโรงพยาบาล"*

หลัว (2545) อายุ 51 ปี กล่าวว่า *"เมื่อก่อนลูกสาวแขนหัก หมอบอกว่าให้ไปโรงพยาบาลจังหวัดเฮาไม่ไป เฮาเอาลูกไปฮักษากับหมอเมืองเขาเอายาสมุนไพรใส่และเขาก็ใส่เฝือกที่แขน ใช้เวลา 14 วัน แขนลูกเฮาหายเป็นปกติ เฮาว่ามันดีหนา หมู่เฮากลัวว่าถ้าไปโรงพยาบาลหมอจะตัด''* นอกจากนี้ หลัวได้เล่าว่าอีกว่า *"ตนเองถูกงูเขียวกัดเฮาไปหาหมอหมอเป่าเฮาก็หาย"*

กรณีตัวอย่างของชนเผ่าลาฮูที่ได้รับอุบัติเหตุจากแขนหัก สุรชัย (2545) อายุ *29 ปี* กล่าวว่า *"ตอนที่อายุ 11ปี ตกต้นไม้แขนหักและบวม แม่พาไปหาหมอยาเปิ้นเข้าเฝือกเอายาสมุนไพรใส่ แล้วให้หมอป่า แขนเฮาก็หายเป็นปกติได้ หมู่เฮาเชื่อว่าถ้าแขนขาหัก จะบ่าไปโฮงยา กลัวหมอตัดแขนตัดขา ส่วนมากหมู่เฮาจะฮักษาแบบดั้งเดิม แต่ว่าแขนขาหักจากรถชนที่นอกหมู่บ้านต้องไปโรงพยาบาล เพราะต้องแจ้งความตำรวจ"*

ชนเผ่าลาฮูยังคงนิยมใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโดยเฉพาะสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคกระดูกหัก ทุกคนยอมรับการรักษาแบบนี้ ไม่ว่าเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ วัยกลางคน ตลอดจนหนุ่มสาว และนอกจากนี้การใช้สมุนไพร มักจะใช้ในยามเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรง เช่น ปวดศีรษะ ตัวร้อน เป็นไข้ หรือได้รับอุบัติเหตุจากการถูกมีดบาดเป็นต้น ซึ่ง จาย ได้นำสมุนไพรชื่อ เซอซาฟู ที่เก็บมาจากป่ามาปลูกไว้หน้าบ้าน และในบริเวณนี้มีหญ้าเมืองงอกขึ้นเอง

จาย (2545) กล่าวว่า *"เซอซาฟู นำมาตำใส่แผลที่ถูกมีดบาดจะรู้สึกชา จะไม่ปวดไม่เจ็บ เลือดจะไม่ออก สรรพคุณยานี้ช่วยห้ามเลือดได้ด้วย การใช้ยาหญ้าเมืองงอกสรรพคุณยาก็เหมือนกันสมุนไพร ทั้งสองดังกล่าวมา ชนเผ่าในชุมชนได้ใช้เหมือนกันหมด"*

จากประสบการณ์การเจ็บป่วย จาย กล่าวว่า *"ตนเองได้ จุดเทียนไขไว้และสวดมนต์แล้วเผลอหลับไปทำให้เกิดไฟไหม้ผ้าห่ม ทำให้เกิดแผลไฟไหม้ที่แขน และลำตัวจึงนำว่านอะปาเตะ ไปอังไฟแล้วนำมาตำเอายาพอกที่แผล จากนั้นก็ให้แม่ของตนเองที่มีอายุ 75 ปี เป่าที่แผลนั้นเพียง 3-4 วันแผลจึงหายและแห้งไป"* (จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าแผลนั้นหายและแห้งเป็นปกติใช้เวลาเพียง 3-4 วันเท่านั้น)

ผู้วิจัยถามเกี่ยวกับความคิดที่จะสืบทอดคาถาที่ใช้ในการเป่าแผลจากแม่ จาย กล่าวว่า *"คาถาที่ใช้เป่ามันร้อนจึงไม่อยากเรียน เขาว่าถ้าคนที่ได้รับสืบทอดจะเก็บเงินไม่อยู่ ครอบครัวจะไม่ค่อยมีความสุขมีแต่ความทุกข์ความเดือดร้อน ผู้ที่จะสืบทอดควรมีอายุ 40ปีขึ้นไป"*

ชนเผ่าให้การยอมรับนับถือและพึ่งพา หมอยา เพราะเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญเป็นอย่างดีสามารถนำยาสมุนไพรจากป่ามาใช้รักษายามเจ็บป่วย และหมอผี เป็นผู้ทำพิธีกรรมต่างๆ ตามความเชื่อ การรักษาแบบพื้นบ้านยังเป็นที่นิยมใช้กันอยู่ทุกวันนี้คือ การรักษากระดูกหักซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อความนิยมที่ฝังรากลึกของคนในชุมชนลาฮูที่นี่ คือจะไม่ไปโรงพยาบาลเพราะกลัวถูกตัดแขนขา นอกจากนี้ชนเผ่าลาฮูยังคิดว่าการรักษาด้วยการดึงผิวหนังเป็นการรักษาแบบทางเลือกด้วย

จากการสังเกตพบว่า ชนเผ่ารักษาการปวดศีรษะ เป็นไข้หรือโรคที่ไม่รุนแรงจะดึงผิวหนังบริเวณที่เป็น และได้ข้อสรุปจากผู้ที่เคยทำ บอกว่ามันช่วยบรรเทาอาการเจ็บป่วยได้

ด้วยนโยบายของรัฐ ที่ได้จัดสถานบริการเข้าไปในชุมชน โดยมีสถานีอนามัย 2 แห่ง ที่ชุมชนสามารถเข้าไปบริการได้ กฤษฎา นนท์พิพัฒน์ (2545) เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยเล่าลิ่วกล่าวว่า "*ชาวเขาจะมีวิธีการรักษาด้วยการดึงผิวหนัง มีบางรายดึงจนช้ำเกิดการอักเสบ เพราะดึงบ่อยและดึงเป็นเวลานาน อาการเจ็บป่วยไม่ทุเลาจึงมาที่สถานีอนามัย ได้วินิจฉัยโรค แล้วพบว่า เป็นการเจ็บป่วยด้วยโรคอื่นๆ ซึ่งการดึงจะไม่ช่วยให้อาการนั้นหายไปได้ จึงได้ทำการรักษาแบบแผนปัจจุบันโดยใช้ยาปฏิชีวนะ*"

เมื่อชนเผ่ามีการนำสมุนไพรมาใช้ซึ่งหาได้จากสิ่งแวดล้อมเช่นจากป่าที่ใกล้หรือไกลบ้าง และมีการนำมาปลูกไว้ ถือได้เป็นการอนุรักษ์อย่างหนึ่ง โดยการอนุรักษ์เป็นการไม่ทำลายแหล่งทรัพยากรสมุนไพร โดยให้เป็นไปตามธรรมชาติ เช่นยาสมุนไพรที่อยู่ในป่า คนไปเก็บเพื่อนำมาใช้เท่าที่จำเป็นเท่านั้น ส่วนการเก็บจะมีวิธีที่ถูกต้อง ซึ่งผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่จะไม่ให้แหล่งสมุนไพรหรือสมุนไพรนั้นหมดไป คือชนเผ่าลาฮูที่อยู่ในชุมชน จากการบอกเล่าของชาวบ้านว่าบางคนมีความรู้อยู่บ้างเขาจึงได้เข้าไปเก็บมาต้มกิน เมื่อคนไปเก็บมา หลายๆคนและบ่อยครั้ง อาจทำให้สมุนไพรหมดไป โอกาสเป็นไปได้จึงมีการพูดคุยกันว่าน่าจะให้หมอยาได้มาบอกและถ่ายทอดความรู้ที่ถูกต้องให้บ้างเพื่อที่จะไม่ให้ยาสมุนไพรหมดไปหรือสูญพันธุ์ อีกทั้งน่าจะมีการนำมาปลูกในหมู่บ้านบ้าง เพื่อว่าจะได้นำมาใช้ยามจำเป็น

ดังนั้นความคิดเห็น หรือข้อคิดของชนเผ่าลาฮู ที่อยู่ในชุมชนเดียวกันมีมุมมองหรือมีโลกทัศน์ที่เป็นภาพที่เขาเองมองตัวเองในชุมชนและความสำคัญที่มองเห็นตัวเองในสภาพแวดล้อมที่เชื่อมโยงกันเพื่อให้เห็นโลกทัศน์ต่อการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรจึงขอนำกล่าวต่อไป

3.3 โลกทัศน์

โลกทัศน์ หมายถึง มุมมองหรือระบบคิดต่อการใช้ภูมิปัญญาเพื่อการจัดการแหล่งสมุนไพรตลอดจนการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษายามเจ็บป่วย เมื่อชนเผ่าลาฮูมีวิถีการดำรงชีพอยู่ในบริบทแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ทำเลที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยและมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติล้อมรอบ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยทางสังคมที่ประกอบด้วย วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การอบรมสั่งสอน ความคิดความเชื่อ และการรักษาแบบพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพร รวมทั้งพึ่งพาหมอพื้นบ้าน ชนเผ่าลาฮูที่ได้มาอยู่รวมมี

วัฒนธรรมเป็นของตนเอง มีวิถีการดำเนินชีวิตและแนวทางการปฏิบัติ ภายในในสังคมเดียวกันจะแสดงบทบาทตามหน้าที่ ซึ่งเป็นการสนองต่อความต้องการของกลุ่มหรือชุมชน ดังนั้นเพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่าชนเผ่าลาฮูมีโลกทัศน์ต่อการอนุรักษ์หรือจัดการแหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านอย่างไร ผู้วิจัยจึงนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ชนเผ่าลาฮูมีการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อการจัดการแหล่งทรัพยากรสมุนไพร โดยอาศัยแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ที่อยู่ทั้งใกล้และไกลจากหมู่บ้าน ซึ่งการจัดการจะเห็นเป็นรูปธรรมจากหมอยา จะสอกล่าวว่า *"จะเอายามาเท่าที่ต้องการใช้เท่านั้นและต้องขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขาโดยผ่านพิธีกรรม"* เช่นเดียวหลัว (2545) ชาวบ้านคนหนึ่ง กล่าว *"เคยเข้าไปเก็บเอายาในป่า ถ้าเป็นสมุนไพรลักษณะเป็นหัวจะเอามาไม่หมด ต้องเหลือเอาไว้ให้มันงอกออกมาใหม่"* การที่จะสอ ซึ่งเป็นหมอยาและชาวบ้านที่เคยไปเก็บเอาสมุนไพรมาใช้ ชี้ให้เห็นว่าเขาได้ใช้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิธีเก็บและการใช้สมุนไพรอย่างอนุรักษ์ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมเพื่อไว้ใช้ในวันข้างหน้า และจะไม่เก็บมาใช้หรือนำมาเก็บไว้เกินความจำเป็นเพราะคิดว่าจะทำให้ยานั้นเสื่อมคุณภาพและไม่สามารถนำมาใช้รักษาโรคได้

อย่างไรก็ตามชนเผ่าลาฮูมีวัฒนธรรมจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ จึงมีความเชื่อว่าป่าไม้เป็นแหล่งที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีพ อาจกล่าวได้ว่าการอนุรักษ์ได้แสดงออกในลักษณะของการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรม เช่นการใช้สมุนไพร การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ล้วนแต่อยู่ในวิถีชีวิตความเป็นอยู่โดยทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงของการรับเอาวัฒนธรรมภายนอกเข้าไปแต่วัฒนธรรมดั้งเดิมยังคงอยู่ กล่าวคือ ความคิดความเชื่อการนับถือแบบดั้งเดิม การนับถือผี รักษาแบบพื้นบ้าน อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมบางย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกาลเวลา เช่น การแต่งกาย การรักษายามเจ็บป่วยหรือการประกอบพิธีกรรมที่อาจแตกต่างไปจากเดิม ไปบ้างรวมทั้งการประกอบอาชีพเกษตรเพื่อยังชีพ เปลี่ยนไปเป็นเกษตรเชิงธุรกิจการค้าขาย อีกทั้งอาชีพของชนเผ่าลาฮูรุ่นใหม่ที่เข้าไปรับจ้างในเมืองเป็นต้น

จากการตั้งข้อสังเกตของผู้วิจัยพบว่าคนในชุมชนบ้านแม่คำน้อยกลุ่มที่นับถือแบบดั้งเดิมเช่น นับถือผี เมื่อเจ็บป่วยที่อาการไม่รุนแรงจะรักษาตนเองก่อนด้วยการดึงผิวหนังหรือหายาสมุนไพรมากินเอง ถ้าไม่หายก็ไปหาหมอยา และหรือหมอผีหากเมื่ออาการเจ็บป่วยรุนแรงก็จะไปรักษาที่สถานีอนามัยหรือโรงพยาบาลเช่นกัน โดยมากกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มักยากจน พูดฟังภาษาไทยไม่ค่อยได้

กลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์ ส่วนมากเป็นกลุ่มที่พูดภาษาไทยได้และได้รับการศึกษาคือได้เรียนหนังสือ มักนิยมที่รับการรักษาแบบแผนปัจจุบันมากกว่ารักษาแบบพื้นบ้าน โดยแสดงเหตุผลว่าได้ผลทันใจและมีความเชื่อถือในการรักษาแผนปัจจุบันว่ามีผู้เชี่ยวชาญ และมีเครื่องมือที่ทันสมัย ดีกว่า รวมทั้งปลอดภัยด้วย

จะสุติ (2545) อายุ 18 ปี เรียนจบชั้น ป. 5 นับถือคริสต์ กล่าวว่า *"เวลาไม่สบายจะไปโรงพยาบาล"*

กลุ่มผู้สูงอายุที่นับถือแบบดั้งเดิมได้สืบทอดความรู้เกี่ยวกับเรื่องสมุนไพร โดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นผู้หญิงจะรู้เรื่องยาสมุนไพร เช่น รู้ว่าพืชชนิดได้เป็นยาแก้โรคอะไรซึ่งความรู้นี้มักถ่ายทอดจากยายไปหาแม่ ซึ่งปกติผู้หญิงมักมีบทบาทในการหายาและอาหารให้กับสมาชิกในครอบครัวในยามเจ็บป่วย เช่นเดียวกับที่แม่ยายของนายหลัว ได้ถ่ายทอดและบอกลูกเขยถึงวิธีรักษาอีสุกอีใส ที่นำข้าวเปลือกมาคั่วแล้วเอาน้ำใส่แช่ไว้วันละ 3 เวลา ทำจนกว่าอาการอีสุกอีใสจะหาย หลัวกล่าวว่า *"ลูกเขาที่เคยเป็นตุ่มแดงก็รักษาแบบนี้"*

กลุ่มผู้มีความรู้เรื่องยาเป็นกลุ่มผู้อาวุโสหรือเรียกอีกอย่างว่าหมอยาหรือหมอพื้นบ้านจะเป็นผู้สูงวัยหรือคนเฒ่าคนแก่ เช่นเดียวกับหมอเมืองที่อยู่ในพื้นราบ กลุ่มนี้มีมุมมองหรือโลกทัศน์ต่อพิธีกรรมตามความคิดความเชื่อแบบดั้งเดิมเพราะเป็นสิ่งปฏิบัติกันมาจวบจนปัจจุบัน ซึ่งเป็นองค์ความรู้ และเป็นสิ่งผู้อาวุโสทำหน้าที่สืบทอดให้กับลูกหลาน และชุมชน นับเป็นแบบอย่างของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ส่วนมุมมองหรือโลกทัศน์ต่อการรักษายามเจ็บป่วย ชนเผ่าลาฮูที่นับถือแบบดั้งเดิมมักจะนิยมรักษาแบบเดิมคือการพึ่งพาสมุนไพรร่วมกับการพึ่งพาหมอพื้นบ้าน เช่น เมื่อเจ็บป่วยจะมีการเรียกขวัญหรือการเซ่นไหว้ผี ถ้าอาการป่วยไม่รุนแรง เช่น ปวดและเวียนศีรษะ มักจะดึงผิวหนังหรือไปเอายาในป่าใกล้ๆ บ้านมาบรรเทาอาการก่อน ซึ่งการรักษาแบบนี้ก็หายได้จึงไม่จำเป็นต้องไปโรงพยาบาล นอกจากหมอยาหรือผู้อาวุโสแล้วยังมีชาวบ้านบางคนในหมู่บ้านที่มีความรู้เรื่องยาสมุนไพรอยู่บ้างแต่อาจจะไม่มากนัก สามารถที่จะไปเก็บเอาสมุนไพรมาใช้ยามเจ็บป่วย หรือนำมากินเป็นอาหาร

ผู้วิจัยได้พูดคุยกับชาวบ้านพบว่าเขามีมุมมองหรือโลกทัศน์ต่อภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวกับองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของชนเผ่า ซึ่งได้กล่าวว่าหากไม่มีการอนุรักษ์สมุนไพรโดยที่ใครๆ ก็สามารถเดินเข้าไปเก็บและใช้สมุนไพรอย่างง่ายดายอาจทำให้สมุนไพรนี้หมดไปได้

เนื่องจากชนเผ่ายังนิยมใช้สมุนไพรที่นำมารักษายามเจ็บป่วยที่อาการไม่รุนแรง เช่น เป็นไข้ ปวดศีรษะ ปวดท้อง จากการสังเกตพบว่าบางคนได้นำสมุนไพรมาปลูกไว้ในบ้าน ซึ่งเป็นสมุนไพรที่นำมาใช้ในยามฉุกเฉินและง่ายต่อการใช้ เช่น สมุนไพรเซอซาฟู และพืชที่ใช้สำหรับแผลไฟไหม้ รวมถึงการใช้สมุนไพรหญ้าเมืองวายที่มีอยู่รอบหมู่บ้านมีสรรพคุณเพื่อห้ามเลือดเช่นเดียวกับเซอซาฟู เป็นต้น

โลกทัศน์หรือมุมมองเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาเพื่อการจัดการแหล่งทรัพยากรสมุนไพรตลอดจนการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้าน ชี้ให้เห็นว่าปัจจัยทางกายภาพที่ประกอบด้วยแหล่งสมุนไพร ทำเลที่ตั้งและกิจกรรมทางสังคมที่ประกอบด้วยวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การอบรมสั่งสอน ความคิดความเชื่อ การรักษาแบบพื้นบ้านรวมทั้งนโยบายของรัฐที่สนับสนุนการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านที่ถือว่าเป็นการแพทย์ทางเลือก ซึ่งทั้ง 3 สิ่งที่กล่าวมา จะนำไปสู่โลกทัศน์ของชนเผ่าที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของแหล่งทรัพยากรของชนเผ่าลาฮู ทั้งนี้เพราะสภาพแวดล้อมท่ามกลางธรรมชาติป่าเขา ชนเผ่าจึงมีความรักและผูกพันกับป่าไม้ และความผูกพันดังกล่าวได้ฝังลึกอยู่ในจิตใจโดยจะเห็นได้จากการแสดงออกทางวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เช่น พิธีกรรม ความคิดความเชื่อต่ออำนาจเหนือธรรมชาติโดยการให้ความเคารพนับถือเจ้าป่าเจ้าเขา ขณะเดียวกันถ้าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนเหล่านี้ที่ไม่ได้พึ่งพาสมุนไพร ถึงแม้จะมีแหล่งสมุนไพรก็ไม่เกิดประโยชน์ใดๆ ต่อให้มีสมุนไพรอยู่เต็มพื้นที่อย่างมากมายแต่คนไม่ได้ใช้เลย เช่น คนในเมืองมักไม่สนใจว่าจะมีการทำลายแหล่งสมุนไพรหรือไม่ ต่างจากชนเผ่าซึ่งเห็นความสำคัญของแหล่งสมุนไพร เพราะพวกเขายังคงใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวัน

3.4 การดำรงอยู่ของแหล่งสมุนไพร

ในปัจจุบันแหล่งสมุนไพรของชนเผ่าลาฮูยังคงมีอยู่ เพราะว่าชนเผ่าลาฮูได้นำสมุนไพรมารักษาสุขภาพเมื่อเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ ที่ไม่รุนแรงมากนักและสมุนไพรเป็นสิ่งที่สามารถหาได้ในป่าใกล้บ้านและป่าไร่เหล่า หรือป่าที่เคยผ่านการทำไร่หมุนเวียน รวมทั้งป่า

สมบูรณ์ที่อยู่ไกลออกไปจากหมู่บ้าน ลักษณะป่าไม้ที่มีสมุนไพร มักเป็นป่าที่สมบูรณ์ มียาสมุนไพรที่มีคุณภาพและผู้ที่เดินทางไปหายาสมุนไพรส่วนมากจะเป็นหมอยา

สำหรับการดำรงอยู่ของแหล่งสมุนไพร คนเฒ่าคนแก่รวมทั้งหมอยาได้กล่าวไว้ว่าป่าที่สมบูรณ์มักจะอยู่ไกลและเป็นที่อยู่ของยาที่มีสรรพคุณ มักจะขึ้นตามป่าที่มีความลาดชันและเป็นหุบเหวลึก ส่วนมากคนจะไม่เข้าไปในที่แห่งนี้ นอกจากหมอยาเท่านั้น ชนเผ่าลาฮูมีความเชื่อถือว่ามี เจ้าป่า เจ้าเขา รักษาแหล่งสมุนไพรแห่งนี้อยู่ เมื่อจะไปเอายาสมุนไพรจะต้องมีพิธีกรรมมิใช่ไปเอาโดยพลการ

หมอยาได้เล่าว่าเมื่อมีคนมาขอยา เขาต้องวินิจฉัยโรคโดยการซักถามอาการที่เป็นป่วยเป็นอะไร เมื่อทราบแล้วก็จำทำพิธีจุดเทียนบอกกล่าวผีบ้านผีเรือนว่า *"วันนี้เราจะออกไปเอายาเพื่อรักษาโรคนี้ระบุชื่อโรค แล้วเมื่อไปถึงป่าที่มียาสมุนไพรก็จะบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขาวันนี้เรามาเอาต้นชนิดนี้ พืชชนิดนี้ ที่เป็นยารักษาโรค....ให้แก่คนนี้ชื่อ....โดยที่จะเอาไม่มากเช่นขอใบจากต้นละ 3ใบ และเอารากเท่านี้....ขอได้ช่วยปกป้องดูแลรักษาให้เขาหายด้วย และก็ขอให้เจ้าที่เจ้าทางช่วยปกปักรักษาเราด้วยอย่าให้ได้เป็นอะไรเลย"* หลังจากกล่าวเสร็จ ก็จะจุดเทียน 1 คู่ เพื่อความมั่นใจและได้ยาที่มีคุณภาพดี จากป่าแห่งนี้โดยเจ้าป่าเจ้าเขาอนุญาตแล้วถ้าหากไม่ทำเช่นนี้จะทำให้ยานั้นไม่มีคุณภาพ รักษาโรคไม่หาย

แหล่งสมุนไพรและยาสมุนไพรยังคงการมีดำรงอยู่คู่กับชนเผ่า ภายใต้ผู้ที่มีองค์ความรู้คือหมอยา มีสัจจะและจรรยาบรรณในวิชาชีพ และให้ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิที่อยู่เหนืออำนาจทางธรรมชาติคือ เจ้าป่า เจ้าเขา ว่าต้องการใช้สมุนไพรในจำนวนที่จำเป็นเท่านั้น ขณะเดียวกันเมื่อคนในชุมชนยังนิยมใช้สมุนไพรอยู่ นั่นแสดงว่า การดำรงอยู่ของแหล่งสมุนไพรจะเคียงคู่และยังฝังรากลึกในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชนเผ่าลาฮูหรือกล่าวได้ว่ามีการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาซึ่งเป็นการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรมโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นการจัดการ

อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่ของแหล่งสมุนไพรของชนเผ่าลาฮูที่อยู่ได้เพราะว่ายังมีการใช้สมุนไพร มีหมอยา หมอผีและผู้อาวุโสในชุมชนตลอดจนชาวบ้านบางคนที่มีความรู้เหล่านี้โดยมีปัจจัยที่เอื้อกล่าวคือมีแหล่งสมุนไพร ทำเลที่ตั้ง และปัจจัยทางสังคมซึ่งเป็นสิ่งนำไปสู่โลกทัศน์ต่อการคงอยู่ของแหล่งทรัพยากรสมุนไพรนอกนี้ยังมีปัจจัยอื่น เช่น นโยบายของรัฐกล่าวคือนโยบายการส่งเสริมพัฒนาสมุนไพรเพื่อใช้เป็นทางเลือกของการรักษาที่เน้นการรักษาแบบธรรมชาติบำบัดและการพึ่งพาตนเองซึ่งนโยบายดังกล่าว เป็นนโยบายที่ให้ดำเนินการตั้งแต่สมัย

รัฐบาลนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีจนมาถึงปัจจุบันคือรัฐบาล พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตรนายกรัฐมนตรีที่ได้ประกาศเป็นเป้าหมายและนโยบายสร้างหลักประกันสุขภาพเพื่อให้คนไทยทุกคนมีสุขภาพที่ดีและสามารถเข้าถึงบริการทางด้านสุขภาพไทยอย่างทั่วถึงตามความจำเป็น ซึ่งนโยบายได้กล่าวว่า "จะส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพสินค้า ผลิตภัณฑ์สุขภาพและสมุนไพรให้ได้มาตรฐานยิ่งขึ้นเพื่อประโยชน์ของผู้บริโภค และสร้างรายได้ให้ประชาชนตลอดจนสนับสนุนการพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกต่างๆ" ที่เน้นการรักษาแบบธรรมชาติบำบัดและการพึ่งพาตนเอง

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สาธารณสุขซึ่งเป็นตัวแทนภาครัฐที่เข้าไปปฏิบัติหน้าที่ในชุมชนพบว่ามีความเข้าใจในนโยบายแต่ยังไม่สามารถนำนโยบายสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนเนื่องจากมีข้อจำกัดเช่น การสื่อสารด้านภาษา การคมนาคมรวมทั้งอัตรากำลังแต่ยังทำหน้าที่ให้บริการตามแบบแผนปัจจุบันในลักษณะของการตั้งรับมากกว่าเชิงรุกคือให้การรักษาพยาบาลมากกว่าการส่งเสริมสุขภาพซึ่งการรักษาแบบพื้นบ้านเป็นบริการแพทย์ทางเลือกและเป็นบริการด้านส่งเสริมสุขภาพ

อย่างไรก็ตามเจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้แสดงทัศนะและมีมุมมองต่อการใช้สมุนไพรของชนเผ่าต่างๆ ว่าควรได้ส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษายามเจ็บป่วยรวมทั้งใช้เพื่อการส่งเสริมสุขภาพไม่ให้เกิดการเจ็บป่วยหรือส่งเสริมสุขภาพให้แข็งแรง เช่น การกินอาหารสมุนไพรที่เป็นพืชผักที่เก็บมาจากป่า ซึ่งอาหารเหล่านี้เป็นอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการกล่าวคือเป็นผักปลอดภัยจากสารพิษ ประเภทกากใยจะช่วยป้องกันโรคท้องผูกและโรคมะเร็งต่างๆ อีกทั้งช่วยเจริญอาหารเป็นต้น

เมื่อนโยบายของรัฐนำระบบสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกไม่ว่าจะเป็นไฟฟ้า น้ำประปา ถนนลาดยาง นอกจากนี้ยังมีสถานีอนามัย 2 แห่ง เปิดบริการสาธารณสุขให้กับชุมชน หากเป็นเรื่องของการเจ็บป่วยทำให้ชนเผ่าหันมานิยมแผนใหม่และหันหลังให้กับการรักษาแบบพื้นบ้านซึ่งเป็นที่น่าเสียดายเพราะว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิมและองค์ความรู้เหล่านี้ผู้รู้จะเป็นคนเฒ่าคนแก่ เช่นหมอยาสมุนไพร หมอผี ถึงแม้ว่ามีผู้นิยมแบบแผนปัจจุบันก็ตาม แต่กลุ่มที่นับถือแบบดั้งเดิมยังคงนิยมรักษาแบบเดิมเอาไว้กล่าวคือใช้สมุนไพรและพึ่งพาหมอยารักษาเมื่อเจ็บป่วยและหมอผีประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของชนเผ่า

สรุปแล้วชนเผ่าลาฮูที่หมู่บ้านแม่คำน้อยซึ่งอาศัยอยู่ในบริบทแวดล้อมอันประกอบ

ด้วยป่าไม้ภูเขาแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งสมุนไพรที่เอื้อต่อการใช้ในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ พบว่ากลุ่มที่นับถือแบบดั้งเดิมยังคงใช้สมุนไพรถือว่าเป็นการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรม ส่วนอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้าน เมื่อพิจารณากรอบคิดของการศึกษาครั้งนี้ ทั้ง 3 ปัจจัยกล่าวคือ ปัจจัยทางกายภาพ ปัจจัยทางสังคมและนโยบายของรัฐ น่าจะเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงต่อโลกทัศน์และมุมมองอันจะนำไปสู่การดำรงอยู่ของแหล่งสมุนไพร หากมองไปในอนาคตทรัพยากรบุคคล หมายถึงคนเฒ่าคนแก่และภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้อาจจะล้มหายและตายจากไปตามอายุไข ถ้าคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาแทนที่และสืบสานเจตนารมย์ โดยหันมาใช้สมุนไพรหรือการรักษาแบบพื้นบ้านและยอมรับนับถือแบบดั้งเดิมตามบรรพบุรุษรวมทั้งการนำนโยบายรัฐนำสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมย่อมจะทำให้การดำรงอยู่ของแหล่งทรัพยากรสมุนไพรคงอยู่คู่กับชนเผ่าลาฮูต่อไป เฉกเช่นต้นไม้ใหญ่หักล้มตายไปจะต้องปลูกต้นใหม่ขึ้นมาทดแทน

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Chiang Mai University